

VIRGINIJA VASILIAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: istorinė sintaksė, sintaksinė tipologija, senųjų raštų kalba, rašyba.

KONSTANTINO SIRVYDO *PUNKTŲ SAKYMŲ* SPAUDMENYS IR RAŠYBA

Typefaces and Orthography
in Konstantinas Sirvydas' Book
of Sermons *Gospel Points*

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariami Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* (SP) spaudmenys ir svarbiausi rašybos ypatumai. SP rašybai didžiausią poveikį yra padariusios lotynų ir lenkų kalbos. *Punktų sakymų* pirmosios (1629) ir antrosios (1644) dalies rašyba ir spaudmenys neretai skiriasi. Kai kurie spaudmenys ir rašybos būdai abiejose dalyse yra epizodinio pobūdžio. SP vartojamų spaudmenų su diakritikais įvairovė didesnė nei Mikalojaus Daukšos postilėje ir Jono Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie*. Didžioji dalis diakritikų SP labai reti, bet dalis jų vartojami gana nuosekliai. Diakritikai kai kuriais atvejais žymėdavo kirčiuotą skiemenį arba būdavo homoformų ir homografų skyrimo priemonė. Įvairavimas žymint pučiamuosius priebalsius ir afrikatas galėjo atsirasti tiek dėl techninių priežasčių, tiek atspindėti vilniečių kalboje vykusius kitimus. Lotynų kalbos pavyzdžiu buvo trumpinami žodžiai ir žymimi praleidimai. Kitaip nei pagrindiniame gotikiniame SP tekste, antikvos kursyvo didžiosioms raidėms <I> ir <J> žymėti vartoti trys skirtingi spaudmenys. Nuosekliai vartojamas <ł>. Ilgieji balsiai grafiškai žymimi nebuvo (<y> ir <ū> atliko kitas funkcijas). Daugeliu atvejų įvairavo [e] ir [ai] žymėjimas po minkštojo priebalsio, asimiliuotų priebalsių perteikimas, priešdėlio iš- rašymas (prielinksnis visada rašomas iš). Žodžių rašymui kartu ir atskirai įtakos turėjo prozodika, kitų kalbų pavyzdys, spausdinimo techniniai ypatumai, leidėjų kalbinė kompetencija. Samplaikos dažnai rašomos vienu žodžiu. Ne rašymas kartu ir atskirai priklausė ir nuo veiksmoždžio formos. Didžiųjų raidžių rašymas paremtas lotynų ir lenkų kalbų tradicija, cituojamu šaltiniu.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Sirvydas, spaudmenys, diakritikai, rašyba, lotynų kalbos įtaka.

KEYWORDS: Sirvydas, typefaces, diacritics, orthography, influence of Latin.

ANNOTATION

This article describes the usage of typefaces as well as the basic principles of orthography in Konstantinas Sirvydas' book of sermons *Gospel Points* (SP). Orthography of SP was mostly influenced by Latin and Polish. Most of the different diacritics are seldom used, but in most cases they are used consistently. In certain cases these diacritics are used to mark a stressed syllable or were a means of differentiation in homographs and homofoms. Variations in marking fricative consonants and affricates can be determined both by technical reasons in printing and by reflecting changes in the speech of Vilnius' residents. Typefaces used for marking abbreviations and omissions followed Latin traditions. Three different typefaces were used during printing for marking both the capital letters <I> and <J> in those parts of the text that were in antique cursive. No special letters were used to differentiate long vowels from short vowels. Variations are evident in marking: (1) [e] and [ai] that follow a soft consonant; (2) voiced consonants before voiceless, and voiceless consonants before voiced; (3) the prefix *iš-*. Principles of combining adjacent words or writing them separately were influenced by prosodical features as well as by basic standards of other languages and also technical features of the printing process and language competence of editors and typesetters. Usage of capital letters is based on Latin and Polish or is taken from quotable sources.

Nesant išlikusio Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* (toliau – SP) rankraščio, sunku tiksliau apibrėžti, kiek spaustuvės spaudmenų rinkiniai ir spaustuvininkų parinkti spaudmenys atitiko paties autoriaus rašybos koncepciją ir jo paties vartotus rašto ženklus. Kitais žodžiais tariant, neaišku, koks buvo santykis tarp Sirvydo rankraštyje vartojamų rašto ženklų ir juos atitinkančių spaudmenų spausdintame tekste¹. Čia pravartu prisiminti Sirvydo lenkiškai parašytoje prakalboje išsakytą apgailestavimą, kad jo knyga dėl lėšų trūkumo išleidžiama nekirčiuota: „Lietuvių kalbai reikėtų tam tikrų ženklų, lotyniškai vadinamų *accentus*, kad tas, kuriam lietuvių kalba nėra gimtoji, sugebėtų gerai tarti ir skaityti, betgi tam prireiktų taip pat naujų specialių spaudos šriftų, be to, prisidėtų ir išlaidų, kurių dabar aš neįstengčiau padengti“². Taigi autorius suprato, kad idealaus atitikimo čia būti negali. Abejonių nekyla, kad spaustuvininkų ir redaktorių intervencijos ir taikymosi prie spaustuvės techninių galimybių būta. Tai rodo ne tik kitų senųjų tekstų tyrimai (Subačius 2001: 129–152), bet akivaizdu ir iš pačių SP: pernelyg dažno grafemų įvairavimo to paties žodžio tose pačiose pozicijose, diakritikų buvimo ar nebuvimo tuose pačiuose šali-

¹ Dėl šios priežasties straipsnyje daug kur vartojamas **spaudmens** terminas siekiant rašytinių ir spausdintinių grafemų nesutapatinti.

² SP I [VIII]: „Potrzebábby ná Litewski ięzyk krefek nieiákich, ktore się zovia po Łacinie Accentus, aby, z przyrodzenia po Litewsku nieumieiacy, potráfil z nich dobrze mowić, y czytać, áleby też potrzebá do nich y óbliwego druku, y koštu, ktoregom ia teraz nie mogli mieć“ (lietuviškai cituota pagal: Kożeniaszkienė 1990: 296).

mais esančiuose žodžiuose, specialaus žodžių trumpinimo siekiant sutilpti į siaurus „punktų“ rėmus. Šalia žmogiškojo veiksnio, bent iš dalies susijusio su techninėmis to meto spaustuvių galimybėmis, įvairavimą sąlygojo ir palyginti silpnoka, iš esmės dar tik besiformuojanti rašomosios kalbos tradicija. Specialių spaudmenų Sirvydui, priešingai nei Mikalojui Daukšai ar Danieliui Kleinui (Aleknavičienė 2006: 280, 284), niekas nepagamino. Jam reikėjo tilpti į lotyniškiems ir lenkiškiems tekstams spausdinti pritaikytų šriftų rinkinių (garnitūrų) rėmus. Sudėtingą Daukšos postilės (toliau – DP) rašybą ir dalį jo vartotų spaudmenų vėlesni LDK knygų rengėjai ir spaustininkai pamažu modifikavo labiau susitelkdami į funkcionalumą ir vartojimo patogumą. Kai kurių Daukšos įvestų spaudmenų atsisakyta jau 1605 m. anoniminiame katekizme (LK): nevartojama <ê>, vietoj <û> dažnai rašoma <uo>, dėl tarmės ypatybių katekizmui buvo nereikalingos nosinės grafemos (Palionis 1967: 38–39; 1995: 27). Sirvydo rašyba, būdama paprastesnė nei Daukšos, ilgam įsigalėjo rytiniame, o vėliau ir viduriniame raštų kalbos variante.

1. PUNKTŲ SAKYMŲ SPAUDMENYS IR JŲ VARTOJIMAS

1.1. Rengiant perrašo tekstą kritiniam SP leidimui³, buvo išrinkti ir susisteminti visi ten vartoti spaudmenys. Palyginus su Jono Palionio aprašytais DP vartotais spaudmenimis, SP lietuviškame tekste akivaizdi didesnė spaudmenų su diakritikais įvairovė (čia neaptikti tik kai kurie DP vartoti priebalsiai su diakritikais: <ğ>, <rn>, <ṗ>, <ř>, <í>; ir dviaukščiai <ê>, <û>), bet gerokai mažesnis jų vartojimo dažnumas (nežymimas kirtis). Mažesnę spaudmenų kiekį greičiausiai lėmė ta aplinkybė, kad Palionis yra aprašęs, jo paties žodžiais tarant, ne visus, bet tik **reguliariau** (Palionis 1967: 33) vartojamus spaudmenis, o iš SP, rengiant jau minėtą perrašo tekstą, buvo išrinkti ir suregistruoti visi spaudmenys neatsižvelgiant į jų vartojimo reguliarumą ir dažnumą. Kaip rodo mūsų tyrimas, ir SP atveju Palionis savo knygoje pateikia ne visus, o tik reguliariau vartotus spaudmenis (Palionis 1967: 39–41; 1995: 28). Pateikiant atskirų senųjų lietuviškų knygų spaudmenų visumos vaizdą vertėtų skirti spaudmenų su diakritikais vartojimo dažnumą nuo tų spaudmenų įvairovės.

1.2. *Punktų sakymų* antroji dalis (SP II, išleista 1644) leidybai buvo parengta ir į lenkų kalbą išversta Sirvydo pagalbininko ir jo darbų tęsėjo jėzuito Jono Jaknavičiaus, todėl visiškai pamatuota atrodytų prielaida, kad SP, ypač antrojoje dalyje

³ Šį leidimą pagal sutartį su Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriumi rengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska. Jo rengimą 2008–2011 m. rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Lietuviškos SP dalies perrašo tekstas buvo parengtas Virginijos Vasiliauskienės, o lenkiškos dalies – Kristinos Rutkovskos.

(SP II), vartojami spaudmenys, neturėtų smarkiai skirtis nuo vartojamų Jaknavičiaus parengtose *Ewangelie Polskie y Litewskie* (toliau JE, išleista 1647), juoba kad jas skyrė tik trejų metų tarpas. Remiantis Mildos Lučinskienės atliktu tyrimu (Lučinskienė 2005: 30), Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie* randami spaudmenys beveik visi buvo vartojami ir SP lietuviškoje teksto dalyje (išskyrus <a>, <ò>, <ù>). Tačiau JE spaudmenų rinkinys, palyginti su SP, yra ne toks gausus: JE nevartojama <q> ir <x>, nėra nemažos dalies SP aptinkamų spaudmenų su diakritiniais ženklais: <â>, <ă>, <á>, <ã>, <ç>, <ê>, <ē>, <í>, <ì>, <î>, <î>, <î>, <î>, <ÿ>, <ÿ>, <ṁ>, <ṅ>, <ṇ>, <ô>, <ó>, <õ>, <ș>, <û>, <ũ>, <u>, <w>, <z>, <ż> ar <ź>, <ż>, <ż>, <ż>, <ż>. Be to, SP dar vartojami ir specialūs, iš lotynų kalbos perimti ženklai <g>, <º> ir <º> žodžio galo sutrumpinimams žymėti.

1.3. SP lietuviškame tekste vartojami šie spaudmenys su diakritiniais ženklais (žr. 1–60 pav.):

a: <á>, <à>, <à>, <â>, <ã>, <ã>, <â>, <ă>, <á>.	n: <ń>, <ñ>, <ñ>, <ñ>.
c: <ć>, <ć>, <ć>.	o: <ó>, <ô>, <ó>, <õ>, <õ>.
e: <é>, <ê>, <ę>, <ē>, <è>.	s: <ś>, <ś>, <ś>.
i: <í>, <ì>, <î>, <î>.	u: <ú>, <û>, <û>, <u>.
y: <ÿ>, <ÿ>.	w: <w>.
l: <ł>.	z: <ź>, <ż>, <ż>.
m: <ṁ>.	z: <ź>, <ż> ar <ź>, <ź>, <ż>.
	z: <ż>, <ż>.

Kai kurie čia išvardyti spaudmenys su diakritiniais ženklais vartojami ypač retai, pavieniais atvejais – visoje knygoje ar atskirose jos dalyse jie aptinkami tik po vieną ar kelis kartus. SP lenkiškame tekste diakritikai įvairesni ir dažnesni nei lietuviškame (juos tiria Kristina Rutkowska).

1.4. Pagal vartojimo dažnumą ir sistemingumą (nuoseklumą) visus SP I ir SP II vartojamus spaudmenis su diakritiniais ženklais galima suskirstyti taip:

- (1) dažnai ir sistemingai SP I ir SP II vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <ć>, <ł>, <ś>, <ź>, <ż>;
- (2) nesistemingai, bet palyginti dažnai SP I ir SP II vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <á>, <à>, <ç>, <ż>;
- (3) labai retai ir nesistemingai vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais⁴:
 SP I: <â>, <â>, <ã>, <ç>?, <é>, <ê>, <ę>; <í>?, <ì>?; <î>, <ń>, <ñ>, <ñ>?, <ó>, <ô>, <ó>, <õ>, <ú>, <û>, <u>, <w>, <ż> ar <ź>;
 SP II: <â>, <ă>?, <á>?, <ã>, <ę>, <ē>, <î>, <ÿ>, <ÿ>, <ṁ>, <ń>, <ñ>, <õ>, <ś>?, <û>, <ũ>, <ż> ar <ź>, <ż>, <ż>;

⁴ Klaustuku žymimas ypač retai vartojamas spaudmuo su neiškiai atsispaudusiu diakritiku.

- (4) tik perikopėse ir punktų pavadinimuose vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais (lotyniškoji antikva ir kursyvas):

SP I: <š>, <ž>; <ž>;

SP II: <è>, <ž>, <ž>, <ž>.

Suregistravus visus SP vartojamus spaudmenis su diakritiniais ženklais, matyti, kad jų įvairovė didesnė SP I, o gausa SP II – gausėnis jų vartojimas SP II sąlygotas labai dažno <á>.

1.5. Priebalsius [š], [ž] ir afrikatą [č] žymintys spaudmenys

Pučiamiesiems priebalsiams [š] ir [ž] žymėti SP vartojami šie spaudmenys su diakritikais: <ś>, <ś>?, <š>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž> (žr. 38, 40–42, 48–58 pav.); afrikata [č] žymima <ć>, <ć>, <ć>? (žr. 10–12 pav.). Be to, [š] dar gali būti žymimas digrafais <β>, <łz>, o [č] digrafu <c3> (labai retai).

1.5.1. Didžiosios <ž>, <ž> epizodiškai pavartojamos tik SP II: *Žydu* SP II 162_{19–20}, 202₄, 332₃; *Žynoio* SP II 104₈, *Žodžiey* SP II 83₂₆. Visais kitais atvejais vietoj jų vartojama <3>⁵. <š> labai retai aptinkamas SP I perikopėse, išspausdintose kursyvu: *graši* 317₁₈, o vienintelis <ć> atvejis yra pagrindiniame SP I tekste: *lynčiuoofna* 373₁₀ (diakritiko forma čia neįprasta). Labai retas ir SP II pasitaikantis <ś>, kuris iš esmės turėtų būti laikomas prastai atsispaudusiu <ś>: *ráftas* s. SP II 188₁₃; *párásitam* 254₆, *karališciu* SP II 14_{16–17}.

1.5.2. <ž>, <ž> ir <ž> vartojami lotyniškąja antikva ir kursyvu surinktame tekste. SP II antikvoje virš spaudmens <ž> (žr. 50 pav.) esantis diakritikas primena išstėtą tašką ir savo forma skiriasi nuo kitose teksto vietose vartojamo <ž> ir <ž>: *Nežadžia* 51₁₆, *Bažnčia* 153₁₇, *žiames* 153₁₉, *Vžftokles* 180₈, *ažuturet* 239₃. Pastarieji du spaudmenys vartojami tiek SP I, tiek SP II. <ž> nuosekliai vartojamas afrikatoje <dž> SP II: *žodžiey* 248₂₂, *žuwes* 248₂₀, *Ižkur* 116₂₅, *didžio* 116₂₆; plg. su SP I: *ižpažino* 163₁₆, *ižpilde* 163₁₇, *žodžieys* 244₂₁, *žiames* 269₉.

1.5.3. Diakritikų forma labai įvairuoja ant švabachu surinkto pagrindinio teksto spaudmenų <ž>, <ž>, <ž>, <ž> ar <ž> (žr. 51–58 pav.). Ant šių spaudmenų vartojami taško, akūto, brūkšnelio ir lankelio ar / ir varnelės formos diakritiniai ženklai. Juos neretai sunku atskirti vieną nuo kito dėl spausdinimo kokybės: aptru-

⁵ Kitos didžiosios taip pat buvo vartojamos be diakritinių ženklų. Apie tai 1929 m. jau yra rašęs Franzas Spechtas: „In Unzialschrift stehen C, S, Z, L auch č, ś, ž, ł, d. h. es fehlen die diakritischen Zeichen“ (Specht 1929: 13).

pėjęs akūtas arba brūkšnelis gali atrodyti kaip taškas, o gerai neatsispaudęs taškas priminti lankelį, pavyzdžiui, žodyje *žmones* SP I 326₁₂ matomas lankelis atrodo kaip patėpliotas taškas, o lankelis žodyje *gražuofe* SP II 244₂₇ greičiausiai yra ne visai atsispaudęs taškas. Varnelės ir lankelio formos diakritikai virš <ž> ir <ž̄> SP tekste pavartoti tik po keletą kartų. SP I jie labiau primena varneles, o SP II lankelius: *tulžis* SP I 321₂₁; *didžiu* SP II 199₅₋₆.

Abejotiniais atvejais buvo pamėginta spaudmenį išdidinti, bet labiau padidinta diakritiko forma imdavo skirtis nuo tos, kuri buvo matoma plika akimi, todėl pasikliauti tik tokiu neaiškaus diakritiko identifikavimo būdu būtų buvę gana rizikinga. SP II virš <ž̄> (žr. 57, 58 pav.) esantis diakritikas, kaip ir antikvos atveju <z̄>, primena horizontaliai išstėtą tašką (plg. su 50 pav.). Sutartinai jis buvo žymimas brūkšneliu virš spaudmens, taip siekiant jį atskirti nuo tradicinio taško formos diakritiko.

Atskirų tą pačią grafemą žyminčių spaudmenų sugretinimas rodo, kad tiek jų pačių, tiek jų diakritikų forma spaustuvės rinkiniuose nebuvo identiška, pavyzdžiui, kai kurie <ž̄> skiriasi tarpusavy. Tą patį galima pasakyti ir apie nemažą dalį kitų spaudmenų, ypač su diakritiniais ženklais.

1.5.4. Pučiamuosius priebalsius [š], [ž] ir afrikatą [č] SP neretai gali žymėti spaudmenys be diakritinių ženklų <f>, <s>, <ʒ>, <z>, <c>, ir atvirksčiai, <ś> gali atsirasti <f>, <s> vietoje: *siłpnas* SP II 12₂ ir *fiłpnas* SP I 211₁₇; *ziemes* SP I 65₁₆ ir *ziemes* SP I 261₁₃; *zimus* SP II 41₁₆₋₁₇ ir *zimus* SP I 68₈; *karščiaus* SP II 50₁₆, *karśčiaus* SP II 38₁₋₂ ir *karščiuofe* SP I 244₁₇; *cielas* SP I 247₁₅ ir *celas* SP I 67₂₅; *fiurkfciey* SP II 57₁₅ ir *siurkβtibes* SP II 107₂; *fzwynčiaufias* SP II 89₈ ir *fzwynčiausiami* SP II 239₁₋₂; *firdiy* SP II 16₈ ir *sirdiy* SP II 239₂₂ bei *byrdies* SP II 169₁₂; *parafzie* SP 217₃₀, *parašie* SP I 349₂₈ ir *parafie* SP I 307₅₋₆; ir t. t. Palyginkime taip pat SP vartojamų žodžių su šaknimi *švies-* rašybą: (*fwief-* / *fwies-* / *šwief-* / *šwies-* / *βwief-* / *šwieś-* / *šwieś-*): *fwiefibes* SP I 20₂₉, SP II 32₂₉; *fwieśibe* SP II 28₅; *šwiefibe* SP I 353₂₄, SP II 197₁₁; *šwiesibe* SP I 354₆; *βwiefibes* SP I 202₆, SP II 215₇₋₈; *šwieśibes* SP I 353₂₇; *šwieśibi* SP II 33₁₃; *βwieśiaus* SP II 201₂₂⁶.

Atsižvelgiant į tai, kad išvardyti atvejai nebuvo tik pavieniai ir atsitiktiniai, taip pat į jų buvimą kituose to laikotarpio spaudiniuose (Palionis 1967: 37)⁷, bent jau dalis jų turėtų būti priskirti to meto spaudmenų vartojimo spausdintinėse knygose ypatumams. Dalis diakritikų ant šių spaudmenų galėjo paprasčiausiai neatsispausti, tačiau spaudmens su diakritiku ir be jo kaitaliojimas tuose pačiuose, dažnai net

⁶ Franzo Spechto teiginyje „Für den dentalen Sibilanten wird f und s promiscue gebraucht, nur pfllegt f nicht im Anlaut zu stehen“ greičiausiai yra įsivėlusį korektūros klaidą – norėta pasakyti: „...nur pfllegt s nicht...“

⁷ Merklio Petkevičiaus 1598 m. katekizme priebalsiai š, č žymimi vienženkliais s, f, c arba diakritiniais vienženkliais ś, ć.

gretimai pavartotuose žodžiuose (plg. SP I 20 ir 353 psl.), – ir ne epizodiškai, o per visą SP tekstą, – rodytų, kad diakritikai, bent jau spausdinimo proceso metu, ne visada buvo laikomi esminiu grafemos skiriamuoju bruožu⁸. Kitos tokių įvairavimą sąlygojančios priežastys galėjo būti didžiasias raides žyminčių spaudmenų su diakritikais nebuvimas ir svetimų kalbų aplinkos veikiama Vilniaus miesto tartis, pavyzdžiui, žodžiai su šaknimi *silpn-* 21 kartą rašomi su <ł>, <s> ir 11 kartų su <ś>. SP II šių spaudmenų dažnumas apylygis (atitinkamai 12x ir 10x): *fiłpniby* SP I 185₁₉, *fiłpnina* SP II 57₁₄, *siłpnu* SP I 211₂₃, *siłpfta* SP II 75₂₄, *śiłpnu* SP I 61₃₁, *siłpnibes* SP II 218₁₃.

Minkštuosius [s] ir [š] žyminčių spaudmenų įvairavimas tuose pačiuose žodžiuose dažnesnis skoliniuose iš lenkų ir gudų kalbų. Be to, <ś> santykinai dažniau nei <s>, <ł> pasirenkama SP II, pvz.: *siłos* SP I pavartota 6 kartus, o SP II 3 kartus; *śiłos* atitinkamai 2 ir 3 kartus; *świetas* SP II vartojamas dažniau nei *fwietas*; o SP I *świetas* labai retas ir gali būti laikomas korektūros klaida; *fmertis* dominuoja abiejose SP dalyse; *śmertis* 5 kartus pavartotas tik SP II. Kaip jau minėta, tokia rašyba greičiausiai atspindi tarties svyravimus daugiataučio Vilniaus šnekamojoje lietuvių kalboje. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, lenkai sunkokai skyrė lietuvišką [š] ir [s] (Zinkevičius 1981: 30–32). Jie tiek vienu, tiek kitu atveju girdėdavo lenkišką [ś], todėl ir rašydavo labai nenuosekliai: <s> arba <sz>.

Ar <ż> ir <z>, <č> ir <c> įvairavimas tuose pačiuose žodžiuose gali būti siejamas su neryškia opozicija tarp [ż] ir [z], [č] ir [c] to meto vilniečių kalboje, negalima patvirtinti ar paneigti remiantis vien tik SP duomenimis.

Taigi spaudmenų su diakritikais ir be diakritikų įvairavimą pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms žymėti turėjo sąlygoti ne viena, o kelios aplinkybės: vartojimo tuometiniuose spaudiniuose tradicija, tartis, spaudmenų, žyminčių didžiasias raides su diakritikais, nebuvimas, spausdinimo kokybė.

1.6. Spaudmenys su diakritiniais ženklais ant <a>

Daugiausia įvairaus pavidalo diakritinių ženklų randame ant <a>: <á>, <à>, <â>, <â>, <ă>?, <â>?, <â>, <ã>, <ã> (žr. 1–9 pav.)⁹. Iš jų dažniau ir sistemingiau vartojamas tik <á>, kuris gali būti siejamas su lenkų kalbos „pakeltąja“ <á>. SP II lietuviškame tekste šis spaudmuo gana dažnai žymi trumpąjį nekirciuotą [a]. <á>

⁸ Mikalojaus Daukšos postilėje buvo rašoma: *dabókiteś, arteś* 16₃₃, *netikéfiťes* 16₃₆, *paáugfbinoś* 87₁₀, *Baźniczios* 87₁₈, *Baźniczia* 87₁₉, *gárficźzios* 87₆, *garfícźzios* 87₃₈ ir t. t.

⁹ <à>, <â>, <ã>, <ã> išsamiau aprašyti kartu su kitais atitinkamos formos diakritinius ženklus turinčiais spaudmenimis (žr. 1.7; 1.8; 1.13).

ir <à> vartoseną SP nesiskiria: *kárálfifti* SP II 87₁₅, *ážułayko* 89₂₅, *reykálu* 103₅, *Sámáritonas* 119_{14–15}, *niekádu* 120₂₈, *átaimo* 126₁₄, *ážułáyko* 149_{23–24}, *márinđámí* 155₂₃, *iftáte* 153₂₂, *áždningie* SP I 223_{13–14}, *gjelázimis* SP II 155_{13–14}, *átleyde* 167₅, *ádunt* 177₂₀, *eydámás* 178₂₉, *ažuřirakinà* SP I 332₃, *priežàftu* 365_{4–5}. Vizualiai šiuos du spaudmenis taip pat ne visada įmanoma atskirti vieną nuo kito. SP I jie vartojami daug rečiau, ir čia dažniausiai pasirenkamas ne <à>, bet <á>. SP II kelis kartus aptinkamas <â> savo vartoseną nesiskiria nuo <á> ir <à>, o viena kartą šioje dalyje užfiksuotas <ă> greičiausiai yra nelabai švariai atspausdintas <á>; neaiški ir porą kartų SP II pavartoto <à> funkcija – diakritikas dėl nedidelio pasvirimo į dešinę primena apostrofo ir akūto ženklus, o žodyje *gálu* SP II 247₁₃ ir spausdinant galimai šiek tiek patėpliotą ir dėl to pakitusios formos tašką.

1.7. Spaudmenys su gravio ženklu

Gravis ant <à> dukart pavartotas lotyniškojoje antikvoje (Strockis 2004: 294–295): *à kayre łabay ilga bus* SP I 240_{20–21}. Gravio ženklas kituose dviejuose švabachu išspausdintuose žodžiuose atrodo neįprastai, kiek pasislinkęs į šoną (žr. 3 pav.). Be <à>, gravio formos diakritikai dar atsitiktinai gali būti pavartoti ant <ç>, <è>, <ì>, <š> (žr. 12, 18, 19, 42 pav.) ir yra būdingesni lotyniškajai antikvai: <è> (SP II) ir <š> (SP I) aptinkami tik antikvoje, nelabai aiškios formos <ì> antikva ir švabachu surinktame tekste, o <ç> (SP I) viena kartą pavartotas švabachu išspausdintoje teksto dalyje.

1.8. Spaudmenys su stogelio ženklu

Stogelio formos diakritikai pavieniais atvejais vartojami SP I ant <â>, <ê>, <î>, <ô> ir <û> (žr. 7, 14, 20, 38, 43 pav.): *kuriâs* (acc. pl.) 171₂₆, 373₁₉, *gieriâus* (adv. cmp.) 198₁₇, *mariâs* (acc. pl.) 269₁₈, *iîêmus* (dat. pl.) 367₂₅; čia 267₉, *marîos* (nom. pl.) 268₇, *takiuôs* (acc. pl.) 367₁₁, *iuôs* (acc. pl.) 198₂₄, *tuôs* (acc. pl.) 367₂₄, *kuriûo* (instr. sg.) 368₁₁, *punciuôsna* (il. pl.) 373₈, *kuriû* (instr. sg.) 352₈, *Iûoda* (nom. sg.) 229₂₃, *gieriâus* 199₂₃, 360₁₈, *perřkrodûs* 14₁₉, *perřmegiûs* 14₂₁. Jais dažniausiai žymimi įvardžių daugiskaitos galininko, kartais vienaskaitos įnagininko kirčiuoti skiemenys. Tie skiemenys dažniau yra ilgi nei trumpi. Kituose pavieniuose žodžiuose ir nekirčiuotuose ilguose skiemenyse šio diakritiko atsiradimas turbūt tėra atsitiktinis arba laikytinas korektūros klaida (neaiški <î> funkcija). Dalyje žodžių spaudmuo su šiuo diakritiku galėjo ne tik žymėti kirčiuotus skiemenis, bet ir padėjo skirti homografus bei homoforas (pvz.: *geriâus*, *gieriâus*, *kuriâs*, *mariâs*, *perřkrodûs*,

perfmegiūs). Dėmesį taip pat reikėtų atkreipti į šio diakritiko distribuciją – jis nėra tolygiai pasiskirstęs visame tekste, bet dažnai koncentruojamas tam tikrose teksto vietose ir puslapiuose, kur dažniau randami ir kitokių formų diakritiniai ženklai (akūtai, cirkumfleksai, brūkšneliai).

1.9. Kiti pavieniai spaudmenys su diakritikais

Pavieniai spaudmenys <ó> ir <ô> galėjo žymėti kirčiuotą skiemenį arba diferencijuoti formas: *wiró* (gen. sg.) 219₂₁, *ó*¹⁰ 175₂₄, *Maldós* (nom. pl.) 67₂₄, *Iónuy* (plg. *Iánowi*) 140₁₇, *nefidabódami* 84₃₀. Nustatyti apibrėžtesnes <ó>, <ô> ir <ô> (žr. 1.8.) funkcijas SP, kaip, pavyzdžiui, Baltramiejaus Vilento tekstuose (Kabašinskaitė 2005: 56–62), neįmanoma dėl per mažo pavyzdžių kiekio.

Akūtu ant <é> žymimas kirčiuotas, dažniausiai ilgas skienuo: *kuriuosé* (loc. sg.) 177₁₁, *kurié* (nom. pl.) 162₈, *praiéwu* (gen. pl.) 177₂₆, *gaylétus* (cnd. 3) 158₁₉, *apé* 176₁₁; bet pasitaikė ir pora atvejų nekirčiuotame ilgame skiemenyje: *Wiéta* (nom. sg.) 203₇ ir *éffibi* (acc. sg.) 171₃.

SP kelis kartus pavartoti du priebalsiniai spaudmenys su akūto ženklu <ń> ir <w> ir vienas priebalsinis spaudmuo su tašku <ṅ>. Šiais ypač retais atvejais spaudmenimis <ń> ir <ṅ> dažniausiai pažymėtas minkštasis [n], kaip lenkų kalboje. Žodžių *skrinioń* SP I 369₃₀ ir *kłoniń* SP II 248₁₈ iliatyvo galūnėse esančio diakritiko paskirtis neaiški: <ń> galėjo būti supainiotas su brūkšnio pavidalo diakritiku ant balsio arba tas <ń> galėjo būti pridėtas vėliau atstatant buvusį sutrumpinimą (plg. *peklō* SP I 279₁₂, *wietō* SP II 247₂₁).

Dukart SP I greičiausiai atsitiktinai pavartotas <w> žodžiuose *wundo* 264₅ ir *wifi* 286₁₁. Jo funkcija neaiški.

1.10. Spaudmenys su diakritikais ir kirtis

Kaip jau minėta įvade, specialūs spaudmenys su diakritikais, kuriais būtų žymimas vien tik kirtis, SP vartojami nebuvo. 1.6, 1.7, 1.8, 1.9 skyreliuose išskirti spėjami reti kirčio žymėjimo atvejai yra susipynę su kitomis šių spaudmenų atliekamomis funkcijomis ir nėra nuoseklūs, vienakrypčiai, jei imame visus turimus kokio nors atskiro diakritiko vartojimo pavyzdžius kartu. Kadangi retai ar ypač retai vartojami diakritikai sukonzentruoti apibrėžtose teksto vietose, labai galimas

¹⁰ Diakritikų šiuo atveju esama ir ant atitinkamų žodžių lenkiškoje teksto dalyje, plg.: *mężá* 219₂₁ ir *á*.

daiktas, kad jie čia galėjo patekti iš kitų, greičiausiai rankraštinių, šaltinių, kuriais Sirvydo galėjo būti pasinaudota. Dėl retumo, dėl susipynimo su kitomis funkcijomis ir nuoseklumo nebuvimo išskirti ir tiksliai apibrėžti spaudmenų su diakritikais vartojimo atvejus kirčiui žymėti buvo neįmanoma.

1.11. Spaudmenys su skersine šakele

SP kelis kartus pavartoti spaudmenys su skersine šakele <a>, <ę> ir <u> (tik SP I; žr. 15 ir 44 pav.). Nosinių garsų kaip DP jie nežymėjo, nes nosiniai garsai rytų aukštaičių tarmėje tuomet jau buvo išnykę, tad į Sirvydo tekstą jie galėjo patekti atsitiktinai iš lenkiškos teksto dalies arba turėjo būti pritaikyti kitoms funkcijoms. Spaudmens <u> funkcija žodžiuose *gieriaus* 368₂₆ ir *fu* 370₈ neaiški (žymimas ilgas kirčiuotas skiemuo?). Korektūros klaidomis greičiausiai reikėtų laikyti ir <ę> vartojimą žodyje *mėtu* (instr. sg.) SP I 1₄ bei žodžiuose *βweńciaufi* SP I 369₈ ir *pařipeneimo* (skersinė šakelė ant <ę> neryški) SP II 176₃, kur <n> žymėjimas žodyje dubliuojamas. Kitais trimis atvejais <a> ir <ę> žymi praleistus <n>: Kadąg I 96₂₂, *nutrėkimu* SP II 34₁₁, *bedrautumite* SP II 168₂.

1.12. Spaudmuo <ł>

Palyginti nuosekliai ir sistemingai spaudmuo <ł> visame SP tekste žymi kietąjį (1) ar depalatalizuotą (2) [ł] prieš [e], [ei], [ė], [i] tipo vokalizmą (Palionis 1967: 84–85):

- (1) *lušis* SP I 295₂₁, *fumala* SP I 310₆, *mielaširdingus* SP II 27₂₈, *łaymibe* SP II 247₁);
- (2) *łeyzdawos* SP I 128₆, *łeydžiafi* SP II 9₂₇, *łeyftu* SP I 343₁₈, *naβle* SP I 314₈, *nupleβt* SP II 247₅₋₆, *łepinimay* SP I 301₄₋₅, *gayłeimu* SP I 141₃₁, *pergaleimas* SP II 229₁₀, *łyngwa* SP I 51₃₀, SP II 36₁.

Po sukietinto [ł] pakitę balsiai dažnai žymimi <a>, <y> (dažniau SP II¹¹): *pałayftuwe* SP I 374₉, *pełanuofe* SP II 179₂₈, *flankſti* SP II 179₁₅, *ne áplayft* SP II 177₂₁, *áplaydus* 177₂₄, *apłayzdamas* 177₂₇, *nułynkiame* SP II 148₆, *nułynkias* SP I 105₂₄, *βakieły* SP I 369₃₀. Suužpakalėjęs [ė] žymimas <ę>: *pergaleio* SP I 185₁₇, *parpuole* SP I 60₄, *guleio* SP I 269₂ *saule* SP II 4₂₇, *tiletu* SP II 73₂₄.

¹¹ SP II gali būti kietinami ir kiti priebalsiai, pvz.: *graytay* 61₉; *traćias* 76₁₂, *žynot* 196₂₂, *prywerft* 186₂₇, *βytkuose* 179₃₀, *βyrdies* 169₁₂, bet pasitaiko ir SP I: *žynklina* 252₇.

[ɫ] išlieka kietas kai kuriose priebalsių samplaikose:

[ɫpn] prieš [e] ir [i] tipo vokalizmą: *šilpniby* SP I 185₁₉, *šilpnefnio* SP II 97₁₄, *šilpniemus* SP II 69₃₁, *šilpnina* SP II 57₁₄, *šilpnešniā* SP II 12₀, *šilpni* SP II 97₆, *šilpnefnio* SP I 129₁₉, *Šilpnibe* SP I 183₇ (minkštasis <l> parašytas tik trijuose šaknies *silpn-* žodžiuose iš 20 pavartotų);

[ɫb] prieš [e] tipo vokalizmą: *kalbet* SP I 213₂₁, SP II 63₅, *kalbefis* SP I 227₂₇, *kalbedami* SP II 240₈, *kalbečia* SP 120₃, *kalbeio* SP 202₁₀ (minkštasis <l> parašytas tik dviejose šaknies *kalb-* žodžių bendratyse SP II), *gialbek* SP I 278₂₉, *gialbeio* SP II 165₂₈₋₂₉.

Klaidų žymint [ɫ] nėra daug. Patikimesni tie atvejai, kur kietasis <ɫ> pavartotas klaidingai, nes dėl spausdinimo kokybės perbraukimas ant <ɫ>, t. y. žymimas kietumas, ne visuomet įžiūrimas. Franzo Spechto pateiktame SP korektūros klaidų sąrašė (Specht 1929: 48–61) nurodyti šie <ɫ> žymėjimo netikslumai (SP I 1–100):

- (1) [ɫ] kietumas nepažymėtas: *βalmu* 13₈, *puolys* 35₅, *tulus* 40₄, *apfiwilko* 55₁, *dungalu* 55₁₁, *nuleii* 72₂₉, *waldo* 75₂₁, *klaufiamas* 79₂₅, *klausia* 82₁₀, *klaufikime* 83₁₇, *labay* 89₃₁;
- (2) [ɫ] kietumas pažymėtas klaidingai: *welinas* 14₃, *luofas* 31₂₇, *wilties* 40₁, *karalaufp* 45₈, *iłgiaufius* 52₂₅, *wel* 56₁₁, *gyłiftawimu* 57₅, *karalu* 72₂₇, *familios* 75₂₆, *pagal* 91₁.

Žodis *fuodele* (instr. sg.) SP I 36₁₅, kuriame pažymėtas [ɫ] kietumas, gali būti taisomas dvejopai: *fuodele ir fuodeły* (atstatant tarminę formą). Spechtas teikia pirmenybę pastarajai.

Spechto naudotame SP originale, kurio pagrindu buvo parengtas faksimilinis leidimas (ŠPS 1929), <ɫ> kietumą rodantį įstrižą brūkšnelį ne visur galima įžiūrėti, tačiau kai kuriuose į jo klaidų sąrašą patekusiųose žodžiuose kietumas buvo žymėtas ir aiškiai matyti kituose išlikusiųose SP egzemplioriuose¹², pvz.: *algoia* SP I 20₂₇, *bilo* SP I 72₁, *pelenays* SP I 85₁₂, *tułu* SP I 97₁₃.

Šis labai išsamus klaidų sąrašas apskritai paėmus atspindi to laikmečio senųjų raštų ir tarmių ištyrimo būklę, tuometinę korektūros klaidų sampratą ir originalo, iš kurio buvo parengtos faksimilės, ypatumus (ne visuose egzemplioriuose smulkios spaudmenų detalės, ypač diakritikai, yra vienodai gerai atsispaudę).

¹² Plg. Lietuvos diplomatai Jurgiui Šauliui (1879–1948) priklausiusį ir šiuo metu Pensilvanijos universitete saugomą *Punktų sakymų* konvoliutą: Annenberg Rare Book and Manuscript Library, University of Pennsylvania; Location: Rare Bk & Ms Library RBC; Call Number: 491.922 Si78.2.

1.13. Spaudmenys su brūkšnelio ir / ar cirkumflekso formos tildės ženklų

Ant balsinių spaudmenų esantys cirkumfleksą (SP I) ir brūkšnelį (SP II) primenantys diakritikai <ã>, <ā>, <ē>, <ī>, <ỹ>, <ȳ>, <ō>, <ō>, <ū>, <ū> (žr. 8, 9, 17, 21–24, 38, 39, 45, 46 pav.) SP tekste nuosekliai, bet nedažnai žymi praleistus tautosilabinius [m] ir [n] (Palionis 2005: 31–33; Strockis 2004: 294–295)¹³ ir laikytini tildėmis – specialiais sutrumpinimų ženklais: *darbūp* SP I 52₆, *nuterioiufiã* SP I 149₂₉, *bud{ũ}p* SP I 287₁₃, *peklō* SP I 279₁₂, *wietō* SP II 247₂₁, *fūti* SP II 9_{4–5}, *pafkūdoy* SP II 153₇, *idāt* SP II 34₂₅, *ūt* SP II (10x), *pafirētū* SP II 97₂₇, *βwētas* SP II 73₂₇, *trūpay* SP II 46₁₁, *βw{ȳ}tas* SP II 8₁₅. Praleistą [n] SP II dviem atvejais žymi ir spaudmuo su skersine šakele <ϕ> (žr. 1.11.). O <n̄> (SP I greičiausiai <n̄>) ir <m̄> (žr. 29, 33, 34 pav.) dažniausiai žymimos skolinių geminatos: *Paños* (plg. lenk. *z Panny*) SP I 67₁₆, *Hofañā* (plg. gr. *hōsanna*) SP II 144₁₀, *fuñū* (plg. lot. *summa*) SP II 164₂. Įsivestais sutrumpinimų ženklais, imant pavyzdį iš lotynų kalbos, buvo siekiama prireikus sutaupti vietas siaurose SP eilutėse.

1.14. Žodžio galo sutrumpinimų spaudmenys

Tokiems spaudmenims priskirtini: <g>=us, <ḡ>=us, <ḡ>=go, <ḡ>=go¹⁴ (žr. 61, 62, 63 pav.) ir dvitaškis (dažniausiai SP II): *Tuḡg* SP I 251₁₀, *mg* SP I 100₂₈, *Chriḡf*⁹ SP I 100₂₃, *Kaln*⁹ SP II 39₄, *kitiem*⁹ SP II 28₁₇, *ḡimćiu*^o SP II 27₁₃, *śirḡ* SP II 257₁₈, *Wieḡ*: SP II 146₁₃, *Wieḡp*: SP II 165₁₂, *Pfal*: SP II 52₁₁, *Pfa*: SP II 149₁₂, *Dowid*: SP II 122₄.

1.15. Spaudmenys <I>, <J>, <J> ir <j>

SP pagrindiniame tekste, išspausdintame gotikiniu šriftu, garsams [i] ir [j] žodžio pradžioje žymėti vartojama viena didžioji raidė (Subačius 2003: 227–228)¹⁵. Antikvos

¹³ Cirkumflekso ir / ar brūkšnelio formos diakritikų (tildžių) vartojimas SP lietuviškame tekste perimtas iš lotynų kalbos, kur tildėmis buvo žymimi praleisti tautosilabiniai <m> ir <n>. Tokio žymėjimo atvejų gausu ir SP lotyniškose marginalijose (Petreikis 2011: 67–85).

¹⁴ Žodžio galo sutrumpinimai šiais ženklais dar dažniau žymimi lenkiškame SP tekste ir lotyniškose marginalijose. Šis žodžio galo trumpinimo būdas perimtas iš lotynų kalbos.

¹⁵ Gotikiniu šriftu spausdintuose tekstuose <I> ir <J> nebuvo skiriami. Pereinant prie antikvos Lietuvoje, spaustuvininkai kurį laiką dar laikėsi gotikinio šrifto vartojimo tradicijų ir <I> ir <J> taip pat neskyrė: rinkdavosi vieną kurį spaudmenį abiem garsams [i] ir [j] žymėti arba juos vartojo pramaišiu.

kursyvu išspausdintose perikopėse abiem šiems garsams žymėti pasitelkiami trys skirtingos formos spaudmenys¹⁶: <I>, <J>, <J> (žr. 25, 26, 27 pav.; Gelumbeckaitė 2003a: 81–82; 2003b: 302; plg. Juda 2001). SP I vartojami tik pirmieji du: devyniose perikopėse visais atvejais tik <J> (SP I: 1, 69, 122, 214, 234, 262, 281, 296, 317), vienoje perikopėje visais atvejais tik <I> (žr. SP I: 195) ir keturiose perikopėse <I> ir <J> pramaišiu (žr. SP I: 32, 163, 338, 358), pvz.:

SP I 32: *Jžgirdis, Ionas, Iezus, Ionuy, Iefus, Jonu;*

SP I 338: *Iezausp, fβeio, fr 2x, fūmus, fra;*

SP I 195: *Iezus, Ierozolimu, Iezus, Ierozolimoy, Ieruzalem, Ir 4x, Iezus;*

SP I 122: *fudeios, ftureios, fonop, fr 2x, fordano, ffaiiošiaus.*

Pirmosiose trijose SP II perikopėse <I> ir <J> taip pat vartojami pramaišiu (žr. SP II: 1, 21, 43–44), tačiau paskutinėse septyniose atsiranda dar vienas iki tol nevertotas skirtingos formos spaudmuo <J> (SP II 77–78, 108–109, 143–144, 172–173, 225, 235–236, 248–249):

SP II 1: *IEZVS, Iezus, IEZus, fr, fej 2x;*

SP II 77–78: *Iezus, fezus, Iž, Jeme, Jog, Jra;*

SP II 143–144: *fezus, Ierofolimosp, Jezus, Iezus;*

SP II 172–173: *Jezus, fr, Iudafius, Iβkarioto, Ir, Iezus 2x, fej, Ius, Jey.*

Iš pavyzdžių matyti, kad visi trys aptariaimi spaudmenys galėjo žymėti tiek [i], tiek [j] ir tik su kuriuo nors vienu susieti nebuvo, t. y. jų funkcijos nebuvo diferencijuotos. SP I galima išvelgti pastangų dviejų skirtingų spaudmenų vartojimą apvaldyti ribojant jų įvairavimą tekste ir abiem funkcijoms dažniau renkantis <J>. SP II įvairavimas tarsi laikomas norma ir kaip nors ribojamas nėra. Viena iš priežasčių, kodėl antikviniame SP tekste [i] ir [j] žymėjimas nediferencijuotas, be abejo, turėjo būti gotikinio teksto apsuptis – gotikinis, o ne antikvos šriftas buvo pagrindinis SP tekstinis šriftas (Aleknavičienė 2006: 286). Kita painiavos įnešti turėjusi priežastis – rytinėms ir vidurio Lietuvos tarmėms būdingas pridėtinis (protetinis) [j] žodžio pradžioje prieš priešakinės eilės balsius (Palionis 1995: 50; Zinkevičius 1996: 102) (perikopėse: *feme* SP I 358₃, *Ieme* SP II 21₃, *Jeme* SP II 78₁₃, pamokslų tekste: *ieβkoio* SP II 97_{30–31}).

SP I <J> nevartojamas. SP II šis spaudmuo aptinkamas 20 kartų (žr. 28 pav.). Beveik visi atvejai sutelkti 1–47 psl.: perikopėse tai dažniausiai įvardžio *jis* formos: *ijfai* 1₈, (2x), *ij* 1₁₆ (acc. sg.) (6x), *ijemus* 21₇, *juos* 44₂, *prijma* 44₃¹⁷; o pamoksluose,

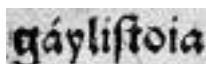
¹⁶ SP šie spaudmenys savo forma šiek tiek skiriasi nuo straipsnyje juos žymėti parinktų atitikmenų. Pirmasis spaudmuo yra griežtos romėniško vieneto formos, antrasis – su pailginta šiek tiek užriesta vertikale ir horizontaliu brūkšneliu per vidurį, trečiasis – su pailginta šiek tiek užriesta vertikale.

¹⁷ JE atitinkamose vietose rašoma: *ifai* 40₁₆, *ii* 40₂₃, *iemus* 42₂₀, *iuos* 46₁₃, *priima* 46₁₆.

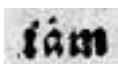
be *ij* 34₈ (6x), su <j> dar rašomi *igija* 6₂₃ ir *kalaviju* SP II 18₇. Porą kartų <j> užfiksuotas tolesnėse pamokslų teksto (ne perikopių) vietose: *bijos* SP II 52₅, *wienatij* SP II 215₂₉. Visuose žodžiuose <j> eina po <i>: rašoma <ij>¹⁸ (Jolanta Gelumbeckaitė 2009:19), todėl tyrimo procese buvo kilęs klausimas, ar *ij*¹⁹ negalėtų būti įvardžiuotinė įvardžio *jis* forma *jiji*, tačiau taip rašoma ir negalinėse šio žodžio pozicijose bei kituose žodžiuose. Pasitaikančios įvardžių įvardžiuotinės formos SP II paprastai rašomos su <y>: *toy* (nom. sg.) 60₄, 100₂₇, *tiey* 1₇, 132₁₈, *nekuriey* 4₁₁, 42₂₀. Taigi SP II 1–47 puslapiuose, apimančiuose beveik tris pirmuosius pamokslus (kartu su perikopėmis), epizodiškai pamėginta diferencijuoti [i] ir [j] žymėjimą mažosiomis raidėmis įvedant <j>. Be to, kaip jau minėta, ši teksto dalis išsiskiria dar ir tuo, kad jos perikopėse nevartojamas <J>.

SP I <j> nevartojamas nei pagrindiniame gotikiniame tekste, nei antikva išspausdintose perikopėse. Čia [i] ir [j] visuomet koreliuoja su <i>, <J> gotikiniu šriftu surinktame tekste ir su <i>, <I>, <J> lotyniškoje antikvoje.

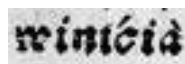
1.16. SP vartojamų spaudmenų pavyzdžiai

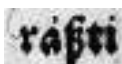
1 PAV. SP II 65-5

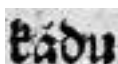
2 PAV. SP I 364-3

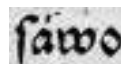
3 PAV. SP I 333-24

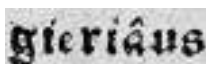
4 PAV. SP II 170-32-4

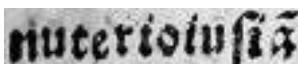
5 PAV. SP II 179-2

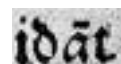
6 PAV. SP II 191-23

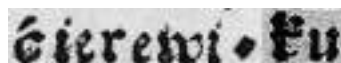
7 PAV. SP I 198-17

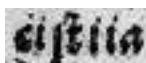
8 PAV. SP I 149-29

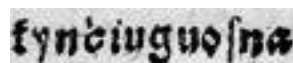
9 PAV. SP II 73-23

10 PAV. SP I 35-6

11 PAV. SP I 303-29

12 PAV. SP I 373-10

¹⁸ Jono Rėzos *Psaltere Dowido (Der Psalter Davids Deutsch und Litawisch [RPs 1625])* <ij> ir <gh> yra <j> alografai.

¹⁹ SP II įvardžio forma *jī* rašoma trejopai: dažniausiai *ii*, epizodiškai *ij* ir *gi*. SP [j] žymimas <i>, <y>, epizodiškai SP II dar <j> (1–47 psl.) ir <g> (SP II 53–58; 112–113; 121–126 psl. ir vieną kartą SP I 211₃₁, jei ten tikrai ne dalelytė *gi*).

iēmūs

13 PAV. SP I 162-8

iēmūs

14 PAV. SP I 367-25

trekinu

15 PAV. SP II 34-12

Dīwo

16 PAV. SP I 372-30

fwētas

17 PAV. SP II 73-27

iēme

18 PAV. SP II 236-12

wiſi

19 PAV. SP I 332-2

marīos

20 PAV. SP I 268-7

wisagaſiēiu

21 PAV. SP II 104-18

graudītis

22 PAV. SP II 172-10

pralytie

23 PAV. SP II 103-4

fwytays

24 PAV. SP II 14-3

Iezus

25 PAV. SP II 75-22

Jezus

26 PAV. SP II 76-10

Jog

27 PAV. SP II 76-19

ij

28 PAV. SP II 1-16

ſumū

29 PAV. SP II 164-2

ſtri•neon

30 PAV. SP I 369-30

ktomū

31 PAV. SP II 242-18

Puńcios

32 PAV. SP I 373-16

mañ

33 PAV. SP I 93-7

poñeles

34 PAV. SP II 70-19

wiró

35 PAV. SP I 219-21

Jó•nuy

36 PAV. SP I 140-17

tuōs

37 PAV. SP I 367-24

ſieſiōs

38 PAV. SP II 235-4

wietō

39 PAV. SP II 247-21

ſirdieſp

40 PAV. SP II 40-12

raſtas•s.

41 PAV. SP II 188-13

grasi.

42 PAV. SP I 317-18

punciâs-na

43 PAV. SP I 373-8

gieriays

44 PAV. SP I 368-26

wire-sniūp

45 PAV. SP II 108-25

atsiūte

46 PAV. SP II 138-23

wurduo

47 PAV. SP I 264-5

maža

48 PAV. SP I 318-9

žinklu

49 PAV. SP II 78-19

Bažničia,

50 PAV. SP II 153-17

šwiržday

51 PAV. SP I 380-17

tulžis

52 PAV. SP I 321-21

šmones

53 PAV. SP I 326-12

di-džiu

54 PAV. SP II 199-6

Priejastis

55 PAV. SP I 298-17

gruzosi

56 PAV. SP II 15-3

žodis

57 PAV. SP I 355-5

ąžuikieki-mas

58 PAV. SP II 56-5

žynoio

59 PAV. SP II 104-8

žydu

60 PAV. SP II 202-4

tulę

61 PAV. SP I 194-13

Kaln°

62 PAV. SP II 39-4

žimčiu°

63 PAV. SP II 27-13

2. PUNKTŲ SAKYMŲ RAŠYBA

2.1. SP rašybai didžiausią įtaką yra padariusi svarbiausia to laikotarpio mokslo kalba – lotynų kalba, ir tik po to lenkų kalba. Tas poveikis turėjo būti dvietapis: (1) per minėtų kalbų vartojimą mokslo ir komunikacijos tikslais jų rašybos principai buvo natūraliai perimami ir pritaikomi lietuvių kalbai; (2) per spaudmenis – sisteminant, apibendrinant, jungiant ar skaidant rašto ženklų funkcijas pagal technines spaustuvių galimybes. Pirmasis etapas labiau sietinas su pačiu rašymo procesu, antrasis – su rankraščio adaptavimu spaudai. Po to galima kalbėti ir apie spausdinto teksto atgalinį poveikį rašybos sistemai (Subačius 2001: 129–152).

2.2. Ilgųjų ir trumpųjų balsių žymėjimas

SP, kaip ir kituose to meto katalikiškuose raštuose, ilgieji ir trumpieji balsiai dažniausiai grafiškai nebuvo skiriami. Balsių sudvigubinimas ilgiesiems balsiams žymėti neapima viso veikalo. Jis dažniausiai epizodiškai pasitaiko SP II dalies teksto viduryje ir laikomas anoniminio redaktoriaus įsikišimu: *tiiko* 142₁₄, *prekii* 26₂₂, *iir* 170₉, *Karaluus* (nom. pl.) 202₁₄, *kuu* 78₁₀, *geruu darbuu* (gen. pl.) 175₁₃ (Zinkevičius 1971: 153–167; 1972: 79–100; 1977: 237–244; 1988: 257–259). Nedažnai ir nenuosekliai ilgąjį balsį gali žymėti <y>: *pikyby* (acc. sg.) SP I 147₁₅, *šwiefyby* (acc. sg.) SP I 138₁₁, *žalty* (acc. sg.) SP I 182₉, *didy* (acc. sg.) SP II 13₃; pasitaiko ir painiojimo atvejų: *dydi* (acc. sg.) SP II 206₁₂. Žodyje *yβkławififiu* SP I 198_{9–10} <y> greičiausiai žymi ne [i], bet [ji] (kartu su pridėtinu [j]). Dažniausiai ir nuosekliausiai <y> vartojamas:

1. Dvibalsiuose <ay>, <ey>, <uy>: *laymingay* SP I 280₁₀, *weydu* SP I 352₁, *žmoguy* I 58₂₉; *pageydimay* SP II 188₈; atvejai su <i> pavieniai: *kaip* SP I 205₆; *funkiei* SP I 234₁₃ (perikopėse!). Pastaruosius Sirvydo grafikos plotmėje būtų galima laikyti korektūros klaidomis. SP perikopių ir atitinkamų JE tekstų lyginimas rodytų čia labiausiai tikėtiną Jaknavičiaus rankos prisilietimą. Kai šių dvibalsių žymėjimas nesutampa SP perikopėse ir atitinkamoje JE vietose, JE paprastai rašoma <ai>, <ei>, <ui>.
2. (a) [j] pozicijoje redukuotose lokatyvo galūnėse (sistemiau SP I): *širdiy* SP I 138₂₃, *naktiy* SP II 66₃₂; *vgniy* SP I 160₉; *žodiy* SP I 354₁₄; *žmogiftey* SP I 138₁₁; *pakaiuy* SP I 370₁₀; SP II kai kur [j] pozicijoje jau atsiranda <i>, o <y> žymimas ilgasis balsis: *širdyi* 29₁₈, 63₃₁, *žodyi* 61₅;
(b) [ji] pozicijoje įvardžiuotinėse formose SP II: *Seniey* 134₁₃, *tikroy tiefa* 141₁₉, *wirefniey* 54₂₀, *šwietiβkiey Vkinikáy* 54₂₁.

Ne taip nuosekliai <y> vartojamas:

1. Po depalatalizuotų priebalsių (ypač SP II): *prywało* SP I 5₁₂, *ftypray* SP I 7₂₃; *nulynkias* SP I 105₂₄, *ftyprafnis* SP II 146₁₂, *Szytays* SP II 18₈, *βylkuofe* SP II 179₃₀, *Žynoio* SP II 104₇, *niepryimtinas* SP II 137₅, *βyrdies* SP II 169₁₂, *žyba* SP II 184₁₇.
2. Vienaskaitos lokatyvo galūnėje: *paguldimy* SP I 83₃; *puody* SP II 107₅; *rašty* SP I 13₃; *daykty* SP II 98₁₃; <i> šioje pozicijoje pasitaiko, bet nedažnai: *paguldimi* SP I 332₂₀, *daykti* SP II 112₄, *rašti* SP I 47₁₆, SP I paprastai randame <y>, o SP II dažniau <i> (plg. *kuny* 11x SP I ir 2x SP II; *kuni* 9x SP II).
3. Skoliniuose: *žywatas* SP II 59₁₈, *tyranay* SP I 13₂₆, *žyday* SP I 138₂₆, *Synagoga* SP I 333₃, *herezya* SP I 254₁₄.

SP II <y> funkcijos palyginti su SP I yra pasiaurėjusios. Daugeliu atvejų <i> gali būti vartojamas tose pačiose pozicijose kaip <y>.

<u> buvo vartojamas tiek trumpajam [u], tiek ilgajam [ū] žymėti²⁰. Sudvigu-
bintas <uu> ilgajam garsui žymėti pasitaiko tik epizodiškai SP II ir yra tos pačios
prigimties kaip <ii>: *Karaluus* (nom. pl.) SP II 202₁₄; *geruu darbuu* (gen. pl.) SP
II 175₁₃. Spaudmuo <ū> su brūkšneliu SP žymi praleistus tautosilabinius [m] ir
[n] (žr. 1.13.).

2.3.1. [e] žymėjimas po minkštojo priebalsio

[e] žymėjimas po minkštojo priebalsio labai įvairuoja: SP I dažniau buvo rašo-
ma <e> arba <ie> (papildomai pažymint priebalsio minkštumą), o SP II dar ir
<ia> (kai kuriose SP II teksto vietose ištiesai) (Specht 1929: 17)²¹. Tai rodytų SP
II dalies rengėjų tarmėje buvus platesnį [e] nei Sirvydo tarmėje ir intensyvesnį
priebalsių minkštinimą (Zinkevičius 1996: 100–101). Imant abi SP dalis kartu,
randami tokie variantai:

de / dia-: *degina* SP I 302₂₀, *diagina* SP II 76₂₀, *diagintu* SP II 160₂, *dešine* SP
I 241₈, SP II 244₂, *diaβne* SP II 186₃₀, *deβne* SP II 229_{25–26}, *deftis* SP I 370₂₃, SP
II 70₁₆, *diaftis* SP II 170₄;

ge- / gie- / gia-: *geria* SP I 46₁₆, *gieria* SP II 50₁₅, *giaria* SP II 92₁₄, *gema* SP
I 104_{22–23}, SP II 51₁₇, *gema* SP I 22₂₃, SP II 123₂₅, *giema* SP I 106₂₉, SP II 97₂₀,
geray SP II 184₂₉, *giera* (adj. nt.) SP I 284₁₇, *gieras* SP I 201_{19–20}, *giara* SP I 172₂₆,
SP II 186₃₁ *giaras* SP II 55;

kie- / kia-: *kielo* SP I 161₁, SP II 240₃₂, *kialo* SP II 87₉, *kieltis* SP I 178₂, SP
II 228₁₆, *kialtis* SP II 158₁₁, *kieltu* SP I 269₃, SP II 157₆, *kieltu* SP II 95_{13–14},
bakiele SP I 311₁₂, *βakialu* SP II 171₂₀ (žodžių, pradedamų *ke-*, *nėra*);

me- / mie- / mia-: *metas* SP I 331₅, SP II 140₂₈, *miatas* SP II 169₂₃, *medžiu*
(instr. sg.) SP I 310₂₀, SP II 65 (acc. sg.), *miadžiu* (gen. sg.) SP II 170_{30–31}, *ftameni* SP
I 103₄, *ftamenio* SP I 76₉, *akmenimis* SP I 186₂₃, SP II 45₁₆, *akmenimis* SP I 377₉;

ne- / nie- / nia-: *nuniaβa* SP II 188_{11–12}, *nendres* SP II 99₈, *niendri* SP II 166₇,
nian dri SP II 166₁₁, *neprietelaus* SP I 25₂, SP II 12₃₀, *niepretelaus* SP II 74_{20–21};

pe- / pie- / pia- / pea-: *pečiu* SP II 204₂₀, *pečio* SP I 194₇, *piečiu* SP II 218₁₆,
piačio SP II 205₂, *peklos* SP I 275₁₁, SP II 52₈, *piekliβkay* SP II 42_{20–21}, *piakliβkas*

²⁰ Laikantis lotynų kalbos tradicijos, žodžio pradžioje [u] paprastai žymimas spaudmeniu <v>. <u> žodžių
pradžioje pavartotas tik 8 kartus ir laikytinas korektūros klaida: *užgimimo* SP II 124₁₆; *uolas* SP I 270₁;
uolas SP I 50₂₁; *uoga* SP I 321₂₀; *uoday* SP I 260₁₈; 316₁₂; *unt* SP II 200₈; 204₁₄.

²¹ Didžiausia <ia> koncentracija straipsnio autorės užfiksuota SP II 166–183. Į tai yra atkreipęs dėmesį
ir Franzas Spechtas (1929: 17). Tačiau pirmasis šį įvairumą pastebėjo ir aprašė kitas vokiečių kalbi-
ninkas Richardas Garbė 1884 m. SP I leidime. Pasak jo, <ie> dažniausiai rašoma po priebalsių <g>,
<k>, <š>, <ž>, o po kitų priebalsių aptinkama retai (Garbe 1884, 13).

SP II 206₂₄₋₂₅, *piaklos* SP II 75₃₂, *Petras* SP I 49₈, SP II 207₁₅, *Piatras* SP II 17₂₈, *Peatras* SP II 186₁₁, 207₁;

re- / **rie-** / **ria-**: *retos* SP I 75₇₋₈, *Riatas* SP II 182₂₈, *regiedami* SP I 19₆, SP II 34₁₀, *riegiedamas* SP II 48₁₉, *riag* SP II 177₁₅;

se- / **sia-**: *fenu* (acc. sg.) SP I 56₁₃, SP II 123₃₋₄, *fianu* SP 171₂₆;

ste- / **stia-**: *stebifi* SP I 329₂₈, II 71₅, *stiabifi* SP II 176₁₉;

šie- / **šia-**: *šiešielis* SP I 125₂₇, *plišieli* SP II 27₆, *kaušielis* SP I 314₁₄, *šieši* SP I 214₁₀, *šiaštu* SP I 317₁₀ (perikopės) (žodžių, pradedamų <še>, nėra);

we- / **-wie-** / **wia-**: *welinas* SP I 293₃, SP II 46₁₂, *wialinas* SP II 77₁₇₋₁₈, *wede* SP II 95₆, *wiade* SP II 177₃₁, *giwena* SP I 308₁₃, *giwiena* SP I 308₂₂₋₂₃, *giwianimo* SP II 169₂₁;

že- / **zie-** / **žia-**: *žemes* SP II 138₄, *žiamės* SP I 12₇, SP II 151₃₂, *žiemes* SP II 246₁₄, *žemibe* SP II 216₂₅₋₂₆, *žiemay* SP II 48₂, *žiamious* SP II 183₂₅, *nužemintus* SP II 47₁₄, *nužiamintays* SP II 47₁₇₋₁₈, *Nužiemindawau* SP II 67₃.

SP I [e] žymimas vienodžiau, dažniausiai <e> arba <ie>; <ia> labiausiai koncentruojasi vienoje apibrėžtoje SP II teksto vietoje, likęs tekstas [e] žymėjimu iš esmės nesiskiria nuo SP I. Intensyviausiai pozicijoje prieš [e] turėjo būti minkštinamas [k] – po <k> visuomet rašomas minkštumo ženklas (Palionis 1995: 30). Minkštumo ženklas taip pat rašomas po [š], žymimo spaudmeniu <ś>; dviejuose žodžiuose esantis <β> greičiausiai turėjo žymėti veliarizuotą [š] arba čia įsivėlusį korektūros klaidą: *βeymina* SP II 181₆ ir *βeymina* SP I 317₅ (perikopės), plg. *šieymin-* rašoma 5 kartus dažniausiai SP I.

2.3.2. [ai] žymėjimas po minkštojo priebalsio

Dvibalsis [ai] po minkštojo priebalsio žymimas ketveriopai: <ey>, <iey>, <iei>, <iay>: *pageydimu* SP II 140₃₁, *pagieydimus* SP I 266₁₀, SP II 259₁₀, *pagiaydimuofe* SP II 178₂₁₋₂₂, *gieyde* SP I 127₃, SP II 27₈, *geyde* SP II 180₂₃, *weydo* SP I 90₁₀, SP II 148₄, *wiaydo* SP II 219₁₉, *wieykiey* SP I 268₁₀, *weykiey* SP I 52₂₉₋₃₀, SP II 106₂₋₃, *meytes* SP I 89₂₀, SP II 107₂, *miaytes* SP II 184₁, *funkiey* SP I 198₂₇, SP II 88₂₅, *funkiei* SP I 234₁₃ (perikopės), *βeymina* SP II 181₆, *šieyminu* SP I 254₁₁₋₁₂. Dažniausias variantas – <iey>; <iay> būdingas tam tikroms SP II teksto vietoms.

2.4.1. Skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių žymėjimas jų sandūrose

Asimiliacijos atvejais priebalsiai dažniau rašomi morfologiniu principu, bet vieno kurio principo nuosekliau nesilaikoma: *pabaygtu* (4x) SP II 62₂₆₋₂₇, *pabaiktu* SP II 182₁₃₋₁₄, *ąžudingie* SP II 18₂₂₋₂₃, *ąžudingt* SP I 255₂₆, *ąžudingta* SP I

310₁₇₋₁₈, *v{ž}udenktu* SP II 18₂₇, *ážudinktu* SP II 40₁₀, *ąžudinkta* SP II 209₃₂₋₃₃, *apfidenktumite* SP II 175₂₁, *ąžudegtas* SP I 144₉₋₁₀, *prabyngtay* SP I 53₂, *prabinktay* SP I 273₂₁, *vžudegtas* SP II 76₅₋₆, *ąžudektu* SP II 240₁₃₋₁₄, *ąžudirbtu* SP I 323₂₅, *dirbt* SP I 330₁ (4x), *dirps* SP II 35₂₆, *Dirpkite* SP II 177₃₂, *ižwerβtu* SP I 85₁₃, *ižweržto* SP I 13₁₇. Liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrasis asmuo SP II dukart parašytas: *nunuoging* 169₂₉; *saugog* 141₈ (-k + g(i) = g: *nunuogink gi?*).

Fonetiniu principu labai dažnai paremta pusdalyvių rašyba: *nuleyzdamas* SP I 333₁₈, *pameždami* 258₅, *ibriždami* 187₂, *drauzdami* 258₄, *žiždamas* 213₁₉; *šuleyzdamas* SP II 12₈, *žayzdamas* 58₃, *meždami* 103₁₃, *rauždami* 176₁, *řkuždamafis* 142₅, *meždamies* 202₁₀₋₁₁.

Bet atvejų su <s> taip pat pasitaiko: *řkuřdamafis* SP II 55₁₅, *iřmesdamas* SP II 72₁₀.

Šaknies ir priesagos sandūroje retsykais gali būti šalimais sudedami du priebalsiai, priklausantys skirtingoms morfemoms, jų nesuliejant: *apřidingkite* SP II 132₅, *Džiaugkites* SP I 326₂, *biegkt* SP II 172₁₇ (plg. *perbekt* SP II 217₁₉), *nułaužšiu* SP I 310₂₈. Sirvydo kalbinės kompetencijos fone šitaip greičiausiai buvo siekiama atskleisti asimiliacijos pridengtą veiksmažodžių formų darybos procesą (plg. su *ižfižios* SP I 7₆, *vžřet* SP I 285₅). Tai galėjo būti vienas iš siūlomų rašybos būdų – išlaikyti sveikas, nepakitusias morfemas jų sandūrose.

Neaišku, korektūros klaidoms ar rašybos norminimo pastangoms (hipernormalizams) turėtume priskirti šiuos pavienius atvejus: *vngβtu* SP II 104₁₂, *lisdus* SP I 305₁, *mařgot* SP II 173₅ (plg. tame pačiame psl. *mazgofi* 173₁₀).

Apskritai paėmus, fonetiškai priebalsiai dažniau rašomi SP II.

2.4.2. [š] ir [s] žymėjimas prieš [č]

Tiek [š], tiek [s] pozicijoje prieš [č] buvo žymimi ne visada atsižvelgiant į jų kilmę (plg. *tuščias* ir *skaistus*), o jų žymėjimas labai įvairavo. Be to, susidariusioje priebalsių samplaikoje skirtingai buvo žymima ir afrikata [č]. Akivaizdu, kad šių priebalsių perteikimas rašto ženklais tuometiniams autoriams ir knygų leidėjams turėjo kelti problemų, sąlygojančių gana nemažą variantiškumą. SP randami tokie variantai:

[š] pozicijoje prieš [č]: <řc>, <řć>, <řč>, <řc>, <řc>, <řć>, <řć>, <řc>, <řcz> <řczć>, <řć>: *karřciomis* SP I 232₁₃, *tufcias* SP II 40₁₂₋₁₃, *karřciaus* SP II 50₁₆, *kumřciomis* SP II 199₂₃, *Kriřfcionis* SP II 202₁₀, *tewiřfcion* SP II 187₂₈, *karřciuoře* SP I 244₁₇, *kriřfcionie* SP I 162₁₀, *tewiřćiu* SP I 217₂₈, *tufćiu* SP II 156₄, *kriřfcioniu* SP I 320₁₁₋₁₂, *wayřćioia* SP I 351₄, *pauřćiey* SP I 308₁₂, *pauřćiey* SP I 311₄, *karsćiaus* SP I 65₂₂, *tuscias* SP I 44₂₂, *kriřscionimus* SP I 360₂₁, *tewiřscion* SP I 343₇₋₈, *pauřscio* SP I 107₁₈, *kriřscionis* SP I 112₁₆, *pauřsciey* SP I 189₂, *tuřćiey* SP II 6₂₇, *kriřs-*

cionis SP I 239₁₈, SP II 179₃₀, *tuščio* SP I 244₁₉, *tufczus* SP II 202₁₃, *namikfczciey* SP II 186₉, *krikβcionie* SP II 232₂₋₃, *karβcio* SP I 329₁₇;

[s] pozicijoje prieš [č]: <lc>, <lc>, <sc>, <sc>, <sc>: *rupefcieu* SP I 1342, *rufcioy* SP I 105₂₇, *fkayfciaufi* SP II 27₁, *karalifciu* SP I 134₁₇ (plg. DP: *rûpêfcieu* 16₃₄, *ižgafcio* 13₂₀), *rupefcieu* SP I 248₄₋₅, *fkayfciaufia* SP I 211₂, *karalisčiu* SP I 132₁₄, *rusčiaufia* SP I 272₂₉, *rupeščiu* SP I 144₂₇, SP II 62₁₀, *ižwersćiey* SP II 14₃, *wagiščiu* SP I 147₁₁, *karališčiu* SP II 154₁₅₋₁₆, *fkaiščiaus* SP II 38₂₂, *karališčiu* SP II 14₁₆₋₁₇.

Labiausiai tikėtinos tokios rašybos priežastys įvardytos jau anksčiau – tų pačių spaudmenų su diakritikais ir be diakritikų vartojimo nenuoseklumas (žr. 1.5.4.) ir apibrėžtesnių rašybos normų nebuvimas. Žymint minėtus priebalsius, tvirčiau nebuvo laikomasi nei morfologinio, nei fonetinio principo. Nevertėtų šiuo atveju atmesti ir kitų priežasčių: toks žymėjimas galėjo atspindėti vilniečių tarties ypatumus – tarminius ar atsiradusius dėl kalbų interferencijos ir apimančius pučiamuosius priebalsius ir afrikatas.

2.4.3. [š], [ž] žymėjimas priešdėlių *iž-*, *iš-*, *už-* sandūrose su kitomis morfemomis

Priešdėlių *iž-*, *iš-*, *už-* rašyba sandūrose su kitomis morfemomis (ypač su sangražos dalelyte *si*) įvairuoja: *i{ž}fiweržtu* SP II 48₂₅, *i{ž}taria* SP II 5₁₃, *ižpa{ž}inimo* SP II 172₄, *ižleyzdawo* SP II 28₂₂₋₂₃, *ižtrinta* SP II 163₂₃, *iβtrint* SP II 231₂₈, *Ižfim{á}no* SP II 83₇, *iβsimano* SP I 332₂₃, *ifimano* SP I 228₂₃, *i{ž}naykinta* SP II 154₄, *iβnaykie* SP I 185₂₁₋₂₂, *iβfimano* SP I 305₁₈, *iβfikalbet* SP II 53₁₅, *iβtuoia* SP II 72₉, *ižfipilde* SP II 220₁₂₋₁₃, *ižagtas* SP I 174₂, *iffipildis* SP I 1₁₈, *ižfižios* SP I 7₆, *ifi{ž}iotu* SP II 69₂₅₋₂₆, *i{ž}metimo* SP II 61₁₉₋₂₀, *ifzmeft* SP II 56₃, *iβmes* SP II 57₃, *vžset* SP I 285₅, *vžfikielunčio* SP I 310₃₀, *vžtekiet* SP I 347₇, *vž{ž}ingt* SP II 234₃₂, *vfimiatis* SP II 177₁₂, *vsimeftu* SP II 176₈, *Vfzwešdamas* SP II 37₆, *vβžerfi* SP I 349₂. Dėl rašybos įvairavimo ne visada aišku, kuris veiksmožodis vartojamas: *įstatyti* ar *išstatyti*:

Vnt giešimo tos liepšnos iftate Dievas moterifty SP I 232₃₋₅. *Nes anas iftate Bažničiu / kayp karalifti koku* SP II 151₁₇₋₁₈.

SP akivaizdžios pastangos aptariamus priešdėlius skirtingose pozicijose žymėti vienodai, bet įvairavimo vis dėlto neišvengta, todėl jų rašybą pavadinti iki galo nuoseklia negalėtume (Palionis 1995: 30). Pavyzdžiai rodo, kad šiuos priešdėlius išskirti ir juos fiksuoti sudėtingiausia buvo jų susiliejimuose su sangražos dalelyte *si*. Tačiau ir tuomet dažniausiai pasirenkamas būdavo *užsi-*.

SP vartojamos dvi priešdėlio *iš-* formos: *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iz-*, *iž-*, *iž-* (su <ž>) arba *isz-*, *iβ-* (su <š>). Vienos kurios iš jų pasirinkimas priklauso nuo šaknies pradžios

garsinės raiškos: *isz-*, *iβ-* nerašoma prieš skardžiuosius priebalsius, o *iž-* galima aptikti beveik visose pozicijose (nerasta prieš *ey*, *e*: *ISzeio* SP 350₂₉, *iβeyt* SP I 39₁₅, SP II 121₅, *iβeymay* SP I 351₁₁, *iβeykite* SP II 168₈, *Iβeiau* SP II 242₂₁), todėl kai kurių žodžių, prasidedančių dusliuoju priebalsiu ar pusbalsiu, rašyba įvairuoja: *ižkaktu* SP I 352₁₅, *iβkako* SP II 243₂₂, *ižkafa* SP I 208₂₄, SP II 209₂₆, *iβkafa* SP I 208₂₀, *ižmanimu* SP I 251₂₄, *iβmanimu* SP I 94₁₉, *ižmintis* SP II 215₃₋₄, *iβmintis* SP I 63₂₂, SP II 156₁₉, *ižreyβkia* SP I 128₁₂, *iβreyβkia* SP I 82₁₈, SP II 12₁₂, *ižfakit* SP I 159₈, *iβfakit* SP I 161₂₈, *ižfkayto* SP I 126₁₄, SP II 149₁₃, *iβfkayto* SP I 333₂₇, SP II 122₁₆, *ižwidis* SP I 129₂₇, SP II 18₂₄, *iβwidis* SP I 209₂₈. *iβ-* gerokai dažniau nei *iž...* aptinkamas prieš pusbalsius.

Prielinksnio iš atveju pozicija nėra svarbi – jis SP sistemingai rašomas su <ž>: *iž*, *iž*, *iž*, *iž*, *iz*, *iž*, *iž*. Trys atvejai su *iβ* (SP I 95₂, 310₂₅, SP II 172₂₄ (perikopės) laikytini atsiktiniais.

2.4.4. [n] žymėjimas prieš [b], [p]

Gana nuosekliai vartojama priešdėlio *im-* forma pozicijoje prieš [b] ir [p]: *imbers* SP II 107₉, *impuola* SP I 108₂₀ (iš viso 23x veiksmazodžių *ipulti* ir *ipuldinėti* formose), tik vieną kartą parašyta *inpuolys* SP II 75₅.

2.5. Svetimos kilmės priebalsiai, digrafai, geminatos

<f> ir <h> vartojami tarptautiniuose žodžiuose, o <x> lietuviškuose žodžiuose ir skoliniuose priebalsių samplaikai [ks] žymėti: *affektays* SP I 294₁₅, *Iozafu* SP I 181₂₃, *heretikay* SP I 204₁₁, *hiforiu* SP I 205₁₃, *herefiuu* SP I 251₁₂, *holofe* SP I 255₂, *džiauxmu* SP I 201₁₂, *linxmibes* SP II 97₂, *paduxi* SP II 99₉, *uxnoy* SP II 243₃, *uxufo* SP II 163₁₅, *auxu* SP II 36₂₄, *axtinays* SP II 63₂. <Ch> vartojamas nelietuviškuose tikriniuose žodžiuose – asmenvardžiuose ir tautovardžiuose: *Christus* SP I 367₂₆; SP II 242₆, *Chaldacyzyku* SP II 168₇₋₈, *Chaneneus* SP II 7₁₄, *Cherubinay* SP II 197₁₆₋₁₇, *Christoftomas* SP II 47₁₀₋₁₁. <C>, <c> rašomas vietoj <k> skoliniuose iš lotynų kalbos ar per lotynų kalbą atėjusiuose žodžiuose: *cedrus* SP I 141₅, *Casus* SP I 306₂₁, *cometa* SP II 140₂₁, *Cyryllus* SP II 93₇. Lotynizmuose taip pat vartojamas <q>: *queftiiu* SP II 306₈. Lotynų ir graikų kalbų pagrindu tarptautiniuose žodžiuose rašomas <Th>, <th> ir <rh>: *theologay* SP I 238₂₆, *katholiku* SP I 226₆, *Thomas* SP I 99₇, *Theophilaktus* SP II 178₃₁, *myrrhu* SP I 225₂₅. Dėl tos pačios priežasties gali būti pavartojamas <y> ar priebalsiai dvigubinami: *tyrannu* SP II 146₂₇ (plg. lot. *tyrannus*), *affektays* SP I 294₁₅ (plg. lot. *affectus*). Geminatos <fs> ir <fl> veiksmazodžio *būti* esamojo laiko formose greičiausiai irgi atsiradusios dėl lotynų kalbos

veiksmazodžio *esse* poveikio: *efsi* (27 atvejai), *effi* (15 atvejų), *efsiby* SP I 172₁₁, *effuntiemus* SP I 278₁₇, *efsigu* SP I 82₁₄. Svetimos kilmės žodžiuose yra ir kitų geminatų (žr. ankstesnius šio skyrelio pavyzdžius)²².

2.6. Žodžių rašymas kartu ir atskirai

Nesant gramatikų ir jose kodifikuotų normų, žodžių rašymą kartu ir atskirai lėmė keletas vidinių ir išorinių veiksnių: (1) prozodika; (2) kitų kalbų pavyzdys; (3) spausdinimo techniniai ypatumai ir puslapio forma, spaustuvinių ir leidėjų kalbinė kompetencija. SP rašyba nemažai kur išplaukia iš natūralaus savo kalbos intonacijos bei jos kaitos pojūčio ir prasmės niuansų, tad nesant apibrėžtų taisyklių žodžių samplaikos gana dažnai parašomos vienu žodžiu, o viensikiemeniai savarankiško kirčio neturintys žodžiai (enklitikai ir proklitikai) natūraliai šliejami prie ilgesnių intonacinių ir prasminį savarankiškumą turinčių žodžių. Intonacinės pauzės, žodžių tvarka, kontrasto kirtis pasirenkami sąmoningiau ir labiau susiję su pamokslų retorika.

Vienu žodžiu gali būti parašomi prieveiksmiai ar apiprieveiksmėjusios samplaikos, sudarytos iš prielinksnio ir netiesioginio linksnio (1); įvardžio ir netiesioginio linksnio samplaika (2); prielinksnio *be* ir įvardžio samplaika (3); įvardžių, įvardžių ir dalelių samplaikos (4):

- (1) SP I *be* rašomas kartu (išskyrus vieną atvejį) kiekybės reikšmės samplaikose: *begalo* (14x), *be galo* (1x) SP I 204₁₄, *bemieros* SP I 171₁₋₂, *befkayčiaus* SP I 313₂₆; SP II, atvirkščiai, *be galo* (8x) rašoma dviem žodžiais (dauguma tokių atvejų koncentruojasi SP II 211–218 psl.).

iš kokybės ir vietos reikšmės samplaikose: *ižtoło* SP II 187₁₈; *ižkur* SP II 184₂₀.

- (2) SP I: *tuometu* (15x), *tuo metu* (9x); SP II *tuometu* (2x), *tuo metu* (17x).
- (3) *Ne turi išmonios / ney luofo noro / a beto ne defstis ne wienas nufideimas* SP I 283₂₁.
- (4) *kunorint* SP II 151₃₂, *kokinoris* SP I 88₂₉, *kokiaf=norint* SP II 198₃₀, *iogipaties* (t. y. *jo gi paties*) SP II 206₈, *kurys giwienas* (t. y. *kuris gi wienas*) SP II 86₃₁.

Prielinksnis *be* nuo sudurtinės dalelytės *nebe* antrojo sando *be* geriau skiriamas SP I:

Ne be ludiimo aba fwiečiimo fawi pati paliko SP I 97₁₄, *Nes nebe priežasties ne tare Ewángelifta / išmete welinu* SP II 61₆.

²² Retu, nesistemingu rašybos atveju turėtume laikyti *darifsime* SP I 140₉. Šis žodis pavartotas citatoje iš *Vulgatos* (Lk 3,14). Tad į kai kuriuos neaiškius ir painius SP rašybos klausimus bus galima atsakyti tiksliau tik tuomet, kai citatos (jos gali sudaryti 20–25 proc. viso SP teksto) bus atskirtos nuo autorinio teksto ir abu teksto lygmenys ištirti atskirai.

Įvardžių dviskaitos formose skaitvardis *du* nesuplakamas į vieną žodį kartu su įvardžiais:

Tuo du mokitiniu kalbedami ape kinteimu išganitoio fáwo nupelne jau / idant iump Wießpats prieytu SP II 240₇. *Teyp ši tuo du mokitiniu klaufidami Wießpaties išguldziunció ráftu apšwiefti buwo tikiey* SP II 240₂₆.

Manoma, kad *ne* rašymas atskirai nuo veiksmažodžių atsiradęs dėl lenkų kalbos poveikio (Palionis 1995: 31). Bet *ne* su visais veiksmažodžiais, juo labiau *ne* su visomis veiksmažodžių formomis (ypač neveikiamaisiais dalyviais) *ne* rašomas atskirai vienodai dažnai. Be to, ir įvairavimo atvejų čia *ne* taip jau mažai, pavyzdžiui, SP I: *negal* (52x), *ne gal* (19x), *negali* (4x); SP II: *negal* (7x), *ne gal* (32x), *negali* (1x), *ne gali* (3x); SP I: *nežino* (15x), *ne žino* (6x); SP II: *nežino* (3x), *ne žino* (1x); *ne kinčia* SP II 216₂, *ne kinčia* SP I 117₇; *nebiokites* SP I 87₂₈, *ne biodamies* SP I 64₇. *Ne* rašoma kartu su sangražiniais veiksmažodžiais: *nefirado* SP I 49₆, *nefiŕeyde* SP II 242₁₅. Vieną kartą *ne* parašyta atskirai greičiausiai per apsirikimą: *ne fifaugo* SP I 372₁₄. Su neveikiamaisiais dalyviais būdvardžių pavyzdžių *ne* dažniau rašoma kartu nei su asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis: *neižagtas*, *neižagtas* (SP I 2x; SP II 1x); *ne i(n)žagtas* (SP II 2x); *neišfakitas*, *neišfakitas* (SP I 12x; SP II 2x); *ne išfakitas*, *ne išfakitas* (SP I 7x; SP II 7x); SP I: *nefutwertas* (4x), *ne futwertas* (2x).

Ne atskirai nuo veiksmažodžių dažniau rašoma SP II. Su vienais veiksmažodžiais *ne* rašoma dažniau kartu, nuo kitų – atskirai be aiškesnės motyvacijos.

SP II prielinksniai ir priešdėliai gali būti painiojami tarpusavy: prielinksniai parašomi kartu su po jų einančiais žodžiais (1), o priešdėliai atskirai nuo likusio žodžio (2):

- (1) *ápekuri* 231₁₇, *ažunieku* 208₉, *ižmiefto* 220₂, *iždungaus* 80₂₃, *ižkiełmo* 65₁₂, *iždebefies* 21₁₂, *ižnauio* 173₁₈, *ižpaminetu* 221₁₉, *ižnumirušiu* 226₁₇, *ižparodimo* 40₁₁ (2x), *ižwirbaus* 36₃₁, *pernuopełnus* 30₁₆, *połungu* 102₁₂;
- (2) *ažu fmaugie ir fu drafkie* 256₂₆, *fu pleti* 200₂₇, *iž leydžia* 166₂₂, *fu eyga* 162₆, *ažu laykis* 120₄, *be žadis* 73₁₅, *iž kiift* 48₁₀.

Prielinksnių parašymo kartu atvejų pasitaiko ir SP I (*ižkuriu* 153₂₉, *pawundenimis* 269₂₈), bet jų koncentracija SP II gerokai didesnė, be to, čia fiksuojamas ir atvirksčias reiškiny – kai priešdėliai parašomi atskirai.

Viena iš priešdėlių ir prielinksnių painiojimo priežasčių, matyt, reikėtų laikyti nepakankamą spaustuvinių ir redaktorių lietuvių kalbos mokėjimą ir jų kalbinę kompetenciją apskritai. Nereikėtų pamiršti ir to fakto, kad SP II spaudai buvo parengta ne paties autoriaus.

Kitos priežastys – techninės:

- (1) žodžio kėlimo vietos pasikeitimas surenkant tekstą spausdinimui iš rankraščio (keičiasi kėlimo ženkle vieta dėl nesutampančių eilučių):

fu=manim SP II 229₂₃, *iž=giditoiu* SP II 223₁₉, *I=eyk* SP II 258₈, *I=eyt* SP II 85₂₀, *fu wieninta* SP II 113₇ ir t. t. (žr. ir anksčiau išvardytus).

- (2) nevienodo dydžio tarpai tarp atskirų žodžių toje pačioje eilutėje; ne visais atvejais įmanoma nustatyti, ar tarpas tarp žodžių yra, ar jo nėra; kartais nepakanka vietos kėlimo ženklui siauroje eilutėje.

Daugeliu atvejų žodžiai išlaiko savo pastovias struktūras visame SP tekste ir su juos supančiais kitais žodžiais nėra suplakami. Samplaikų perteikimas vienu žodžiu neretai būna motyvuotas leksikalizacijos (*begalo, ižtoło, tuometu* ir kt.). Kaip jau minėta, kai kurios žodžių rašymo kartu ir atskirai taisyklės buvo perimtos iš lenkų kalbos, bet šiuo atveju būtų labai svarbu patikrinti ir galimą lotynų kalbos poveikį, nes kai kurioms kitoms rašybos ir spaudmenų vartojimo sritims tas poveikis neabejotinas. Tiksliau atsakyti į šį klausimą bus galima tik išskyrus iš SP teksto biblines ir kitas citatas, verstas iš lotynų kalbos, ir atskirai ištyrus jų rašybos ypatumus.

2.7. Didžiųjų raidžių rašymas

Dažniausiai buvo remtasi lotyniška ir lenkiška didžiųjų raidžių rašybos tradicija. Didžiąja raide pradedami tikriniai vardai ir pavadinimai, gausiai vartojami bibliniai vardai. Be to, lotynų ir lenkų kalbos pavyzdžiu didžiosiomis raidėmis rašomi tautovardžiai, įvairios religinės kryptys ir srovės:

Murinas SP I 294₂₀, *Tatariey, Tur kay* SP I 346₈, *Židay* SP I 48₁₂, *Žyday* SP II 93₂₂, *Amonitu* SP I 35₂₉, *Afsirionis* SP I 170₁₅₋₁₆, *Aegipcianus* SP I 260₂₀, *Aegypcionu* SP II 208₄₋₅, *Chaldajczyku* SP II 168₇₋₈, *Philiftinu* SP I 226₁₉, *Korinthianump* SP I 47₅₋₆, *Medamus* SP II 150₂₂₋₂₃, *Madionitu* SP II 91₅, *Niniwitay* SP II 57₁₈₋₁₉, *Pharizeuβay,* *Lewitas* SP I 81₂₃, *Arionay, Eutichionay, Monothelitay* SP I 205₁₄₋₁₅, *Neftorianay, Lutheranu* SP 290₁₋₂, *Luteru ir Kalwinu* SP I 251₂₁.

Stilistinis didžiųjų raidžių vartojimas ne visada nuoseklus. Nuosekliausiai didžioji raidė rašoma žodyje *Dievas* (tik 4 kartus pavartota mažoji raidė laikytina korektūros klaida). Mažąja raide šis žodžis rašomas motyvuotai, kai kalbama apie pagonių dievybes:

Teyp ir Židay telu iž aukfo saw nuleii diewu ii dare SP I 72₂₉.

Abiejose dalyse daugiau įvairuojama rašant žodį *bažnyčia*: SP I: *Bažnyčia* 63x, *bažnyčia* 57x; SP II: *Bažnyčia* 28x, *bažnyčia* 5x.

Žodžiai stilistiniais motyvais ar atsitiktinai didžiąja raide dažniau parašomi SP II. Sakysim, SP I daiktavardžiai *kunigas* ir *kunigaikštis* rašomi mažosiomis raidėmis,

SP II *kunigas* ketvirtadaliu atvejų jau parašytas didžiąja raide, o *kunigaikštis* dažniau rašomas didžiąja nei mažąja raide.

Panašiai SP II įvairuoja ir *Velykų, velino* rašyba (SP I *velinas* rašomas tik mažąja raide). *Velinas* didžiąja raide parašytas citatose iš Jono Auksaburnio (*Homiliae LV in Acta apostolorum*. XLI; PG 60: 293) (1) ir Petro pirmojo laiško (1 Pt 5,8) (2):

- (1) *Nufideimas piktefnis / ira negi Welinas / nes welinas daro žmones nužemintus. Er ne regite apseftuui / kad pafweyksta ába luofays nuog pikto Welino tumpa kaip ira nužiamintays* SP II 47₁₂₋₁₇.

Daemone gravius est peccatum; ille namque humiles reddit. Annon videtis daemoniacos, quando a morbo recreantur, quam sint demissi.

- (2) *Neprietelus / iufu Welinas / kayp lewas rekdamas fukafi / ieþkodamas ku praritu* SP II 256₂₉₋₃₂.

Žodis *demonas* Jono Auksaburnio vartojamas graikiškame originale; jis išlikęs ir šio veikalo vertime į lotynų kalbą.

Šalimais esančiose citatose lenkų kalba šis žodis taip pat parašytas didžiąja raide. Tačiau pirmojoje citatoje papildomai vertėjo pridėtas žodis *welinas* (jo nėra graikiškame ir lotyniškame tekstuose) traktuojamas skirtingai: į lenkų kalbą jis išverstas kitaip – ne *Dyabel*, bet *czárt*, o lietuviškoje citatoje parašytas mažąja raide, plg.:

Grzech / gorþy ieft / niþ Dyabel / bo czárt czyni ludþie pokorne. A zá nie widþicie opetánych / gdy do zdrowia przychodþa / y wolnemi od Dyablá stáia fię / iáko þa pokorni SP II 47₁₁₋₁₅.

SP I didžiosios raidės vartojamos sistemingiau, vienodžiau ir rečiau nei SP II. SP II didžiųjų raidžių pateikimas į tekstą kai kuriais atvejais atrodo atsitiktinis, o jų vartojimas iki galo nesutvarkytas leidybos proceso metu:

iop prifigriþt / Nes ne wieno daykto futwerto ne regieio SP II 114₃₋₄; *kuriu Dáwe CHRyf-tufas taridamas* SP II 92₆₋₇; *Ir todrin stebifi S. Auguþtinas / Krikþcionies to durnibey* SP II 71₄₋₆; *iþ kalno aba iþ Pilies prieþ neprietelus muþáfi* SP II 19₂₄₋₂₆.

IŠVADOS

1. Lotyniškiems ir lenkiškiems tekstams pritaikyti spaudmenų rinkiniai negalėjo visapusiškai atspindėti Sirvydo rašybos koncepcijos. Turėjo būti taikomasi prie spaustuvės galimybių. Dėl šios priežasties, aptariant SP vartojamus rašto ženklus, pirmenybė buvo teikiama spaudmens sąvokai. Tuo siekta nesutapatinti rašytinių ir spausdintinių grafemų, nes tas pats spaudmuo galėjo žymėti kelias rašytines grafemas, ir atvirkščiai.

DP spaudmenys su diakritikais vartojami labai gausiai, bet SP jų įvairovė didesnė. Daugiau ir įvairesnių spaudmenų su diakritikais SP vartojama ir palyginti su JE. Čia randamas apie 51 spaudmuo su įvairių formų diakritiniais ženklais. Didžioji jų dalis yra labai reti ir atsitiktiniai, tačiau kai kurie jų vartojami nuosekliai, nors ir retai. Dažnai vartojami tik 9 spaudmenys su diakritikais: <ć>, <ł>, <ś>, <ź>, <ż>, <á>, <à>, <ć>, <̄>. Spaudmenų su diakritikais įvairovė didesnė SP I, o dažnumas SP II dėl <á>. Spaudmenys <è>, <̀>, <́>, <̂>, <̄> vartojami tik lotyniškąja antikva ir kursyvu surinktame tekste. Diakritikų forma labai įvairuoja ant <́>, <̂>, <̄>, <̅> ar <̆>. Daugiausia įvairavimo ir neaiškumo žymint pučiamuosius priebalsius ir afrikatas. Čia painiojami spaudmenys su diakritikais ir be diakritikų. Vien tik iš SP tyrimo kol kas sunku pasakyti, ar šis painiojimas atsiradęs dėl techninių priežasčių (neatidumo renkat tekstą, spausdinimo kokybės, diakritikų traktavimo), ar atspindėjo tam tikrus kalbos reiškinius ir joje vykusius procesus (kalbų interferencija, kokios tarmės pėdsakas).

SP II <á> labai dažnai vartojamas nekirčiuotame skiemenyje. Stogelio formos diakritikai <â>, <ê>, <î>, <ô> ir <û> galėjo žymėti kirčiuotą skiemenį arba būti žodžių ir jų formų skiriamoji priemonė. Jų vartojama per mažai, kad būtų galima padaryti bendresnes išvadas. Spaudmenys <ę> ir <ų> į SP lietuvišką tekstą pateko atsitiktinai ir nosinių garsų nežymėjo. <ę> retsykais atlieka tą pačią funkciją kaip <ē>. Spaudmuo <ł> gana nuosekliai žymi kietąjį arba depalatalizuotą [l]. Balsiniai spaudmenys su brūkšnelio ir cirkumflekso (tildės) pavidalo ženklais lotynų kalbos pavyzdžiu nuosekliai žymėjo praleistus tautosilabinius <m>, <n>. Iš lotynų kalbos perimti ir kai kurie žodžio galo trumpinimo spaudmenys.

Dėl retumo, susipynimo su kitomis funkcijomis ir nuoseklumo nebuvimo neįmanoma išskirti ir tiksliau apibrėžti spaudmenų su diakritikais pavartojimo kirčiui žymėti atvejų.

Diakritikas tuomet greičiausiai ne visada buvo laikomas esminiu spaudmens skiriamuoju bruožu.

Gotikiniu šriftu (švabachu) spausdintame pagrindiniame SP tekste vartojamas vienas spaudmuo didžiosioms <I> ir <J> žymėti. Antikvos kursyve <I> ir <J> žymi trys skirtingi spaudmenys. <j> epizodiškai vartojamas SP II 1–47 psl.

2. SP rašybai didžiausią įtaką yra padariusi svarbiausia to laikotarpio mokslo kalba – lotynų kalba, ir tik po to lenkų kalba.

SP balsių ilgumas grafiškai žymimas nebuvo. <y> dažnai vartojamas <j> pozicijoje: beveik sistemingai dvibalsiuose <ay>, <ey>, <uy>, taip pat randamas po depalatalizuotų priebalsių, redukuotose lokatyvo galūnėse, skoliniuose. <u> žymi trumpąjį ir ilgąjį balsį. Sudvigubinti spaudmenys ilgiesiems balsiams žymėti pavartoti tik keletą kartų SP II.

[e] žymėjimas po minkštojo priebalsio labai įvairuoja: SP I rašoma <e> ir <ie>, o SP II dar ir <ia> (didžiausia <ia> koncentracija SP II 166–183 psl.). [ai] dažniausiai žymimas <iey> ir <iay>, rečiau <ey> ir <iei>.

Priebalsių žymėjimas skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių sandūrose įvairuoja: apskritai paėmus dažniau remiamasi morfologiniu principu; SP II fonetinis principas taikomas dažniau nei SP I; pagal fonetinį principą gana dažnai rašomi pusdalyviai.

Ypač įvairuoja [š] ir [s] žymėjimas prieš [č]. Toks įvairavimas galėjo atsirasti dėl jau minėto diakritikų vartojimo nesistemingumo arba galėjo būti sąlygotas ir tam tikrų kitimų pučiamųjų ir afrikatų sistemoje to meto vilniečių tartyje.

Įvairuoja ir priešdėlių *iž-*, *iš-*, *už-* rašymas jų sandūrose su kitomis morfemomis. Sudėtingiausia išlaikyti nepakitusią priešdėlio formą buvo šalia sangražos dalelytės *si*. SP vartojamos dvi priešdėlio *iš-* formos: *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iz-*, *iž-*, *iž-* (su <ž>) arba *isz-*, *iβ-* (su <š>). Variantai su <š> niekada nevartojami prieš skardžiuosius priebalsius, o variantai su <ž> galimi visose pozicijose. Priešdėlio *iš* pozicija yra neutralizuota ir jis visais atvejais rašomas su <ž>.

Svetimos kilmės priebalsiai <f> ir <h> vartojami tarptautiniuose žodžiuose, o <x> ir lietuviškuose samplaikai [ks] žymėti. Pagal lotynų kalbos tradiciją taip pat gali būti vartojami <c>, <th>, <rh>, <fs> ir <lf> (veiksmažodžio *būti* esamajame laike).

Žodžių rašymą kartu ir atskirai SP lėmė keletas vidinių ir išorinių veiksnių: (1) prozodika; (2) kitų kalbų pavyzdys; (3) spausdinimo techniniai ypatumai ir forma, spaustuvininkų ir leidėjų kalbinė kompetencija. Dažniausiai žodžiai išlaiko savo pastovias struktūras visame SP tekste ir su juos supančiais kitais žodžiais nėra suplakami. Samplaikų perteikimas vienu žodžiu neretai būna motyvuotas leksikalizacijos. Prielinksnių parašymas kartu su kitais žodžiais, o priešdėlių atskirai SP II galėtų būti sietinas su spaustuvininkų ir leidėjų kalbine kompetencija. SP I ypač įvairuoja tarpai tarp žodžių.

Ne atskirai nuo veiksmažodžių dažniau rašoma SP II. Su vienais veiksmažodžiais ar jų formomis *ne* rašoma dažniau kartu (ypač su neveikiamaisiais dalyviais), su kitais atskirai be apibrėžtesnės motyvacijos.

Rašant didžiąsias raides remtasi lotynų ir lenkų kalbų rašybos tradicija. Be jau mums įprastų atvejų, SP didžiosiomis raidėmis rašomi tautovardžiai, įvairių religinių srovių ir kryptų pavadinimai, nors ir ne visai nuosekliai – svarbiausios religinės sąvokos. Stilistinis didžiųjų raidžių vartojimas įvairuoja. Nuosekliau didžiosios raidės vartojamos SP I. SP II pasitaiko nemažai korektūrinių netikslumų ir apsirinkimų. Kai kuriais atvejais didžiųjų raidžių vartojimas Sirvydo būdavo perimamas iš cituojamo graikiško ar lotyniško šaltinio.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona 2006: [Rec.:] Apie senuosius Lietuvos spaudmenis. – *Knygotyra* 46, 279–294.

BIBLIJA, arba ŠVENTASIS RAŠTAS. Ekumeninis leidimas. ST iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999.

DP – Poftilla CATHOLICKA. Tái eft: Iżguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir ūwetes per wilfús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA Kanoníka Médniku, iż lėkiŕbko pergũldita. Su walá ir daŕáidimu wíreufiuių. W Wilniui / Drukárnioi Akadēmios SOCIE-TATIS IESV, A.D. 1599.

Garbe R[ichard] 1884: Szyrwid's punkty kazań: (punktay sakimu) vom Jahre 1629: mit einer grammatischen Einleitung. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gelumbeckaitė Jolanta 2003: Pirmas lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbiutelio postilė* (1573). Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir tyrimo strategija. – *Archivum Lithuanicum* 5, 51–96.

Gelumbeckaitė Jolanta 2009: Lietuvių kalbos ortografijos reformos (Mažoji ir Didžioji Lietuva). – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštinijos tradicijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 17–27.

JE – EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE TAK NIEDzielne iáko y wŕzytkich Swiat, ktore w Kościele Katholickim, wedlug Rzysmskiego porzadku przez caly rok czytáa. *Wydáne za dozwoleciem stárŕych*. [...] w WILNIE. W Drukániey Akademiey SOC. IESV Roku / 1647.

Juda Maria 2001: *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Kabašinskaitė Birutė 2005: Diakritiniai ženklai Baltramiejaus Vileto *Enchiridione* ir *Evangelijose bei Epistolose* (1579): <ũ>, <ô>, <ò>, <ó>. – *Archivum Lithuanicum* 7, 45–66.

Koženiauskienė Regina 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius: Mokslas.

LK – KATHECHISMAS ABA PAMOKIMAS WIENAM KVRIAMGI KRIKSCZONIVY RAYKIAMAS PARASZITAS Nuog D. IOKVBO LEDESMOS Theologo Soc: IESV. E pergulditas Lietuwiŕkay / ir Vntrnkárt iŕŕpáuftas WILNIVY Drukôrniy Acadēmios SO-CIETATIS IESV, Metúfu vŕgimimo Wieŕpatės / 1605.

Lučinskienė Milda 2005: Jonas Jaknavičius ir 1647 metų katalikiškos *Evangelijos* lietuvių kalba. – *Jono Jaknavičiaus 1647 metų „Ewangelię polskie y litewskie“*, par. Milda Lučinskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.

Palionis Jonas 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Palionis Jonas, Strockis Mindaugas 2005: Jono Rėzos 1625 m. psalmyno kirčiavimas. – *Baltistica* 40(1), 31–44.

Petreikis Tomas 2011: Marginalijos kaip knygos istorijos šaltinis: istoriografinis aspektas. – *Knygotyra* 57, 67–85.

PG – PATROLOGIA GRAECA 60: S. P. N. JOANNIS CHRYSOSTOMI, ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI, OPERA OMNIA QUAE EXSTANT, VEL QUAE NOMINE CIRCUMFERUNTUR, AD MSS CODICES GALLICOS, VATICANOS, ANGLICOS, GERMANICOSQUE; NECNON AD SAVILIANAM ET FRONTONIANAM EDITIONES CASTIGATA, INNUMERIS AUCTA; NOVA INTERPRETATIONE UBI OPUS ERAT, PRAERFATIONIBUS, MONITIS, NOTIS, VARIIS LECTIIONIBUS ILLUSTRATA; NOVA SANCTI DOCTORIS VITA, APPENDICIBUS, ONOMASTICO ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA OPERA ET STUDIO D. BERN. DE MONFAUCON, MONACHI BENEDICTINI E CONGR. S. MAURI. EDITIO NOVISSIMA, IIS OMNIBUS ILLUSTRATA QUAE RECENTIUS TUM ROMAE, TUM OXONII, TUM ALIBI, A DIVERSIS IN LUCEM PRIMUM EDITA SUNT, VEL JAM EDITA, AD MANUSCRIPTORUM DILIGENTIOREM CRISIM REVOCATA SUNT, ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE, BIBLIOTHECAE CLERI UNIVERSAE, SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIAE ECCLESIASTICAE RAMOS EDITORE. TOMUS NONUS. VENEUNT 18 VOLUMINA 160 FRANCIS GALLICIS. EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM, IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIAE PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISIENSIS. 1862.

SP I – PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu / Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Księdzǎ KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologǎ Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akádemiesy Societatis IESV Roku M. DC. XXIX.

SP II – PVNKTY KAZAÑ NA POST WIELKI Ięzykiem Litewfkiem Przez W. X. KONSTANTEGO SZYRWIDA Theologǎ Societatis IESV nápišáne. á Teraz ná Polfki Ięzyk przetłumaczone / y oboiem do Druku podáne. Zá pozwoleniem Stáršyich. W Wilnie / W Drukárni Akademii Societatis IESV. Roku Pañskiego, 1644.

Specht Franz 1929: Šyrwids Leben und Schriften. – *Šyrwids Punktay sakimu (Punktų kazar), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer herausgegeben von Dr Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 7–61.

Strockis Mindaugas 2004: Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui. – *Baltistica* 39(2), 289–307.

Subačius Giedrius 2001: Spaustuvinių įtaka rašybai ir jos standartams. – *Archivum Lithuanicum* 3, 129–152.

Subačius Giedrius 2003: XVIII–XIX amžiaus lietuviškų tekstų grafemos <I> ir <J>. – *Archivum Lithuanicum* 5, 227–262.

ŠPS – *Šyrwids Punktay sakimu (Punktų kazan), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer herausgegeben von Dr Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.

Zinkevičius Zigmąs 1971: Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų“ genezės ir kalbos. – *Baltistica* 7(2), 153–167.

Zinkevičius Zigmąs 1972: Rytietiškoji XVII a. lietuviškų raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas. – *Baltistica* 8(1), 79–100.

Zinkevičius Zigmąs 1977: Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės. *Baltistica* 13(1), 237–244.

Zinkevičius Zigmąs 1981: Sirvydas ar Širvydas? – *Baltistica* 17(1), 28–41.

Zinkevičius Zigmąs 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senųjų raštų kalba.* Vilnius: Mokslo.

Zinkevičius Zigmąs 1996: *The History of the Lithuanian Language.* – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Typefaces and Orthography in Konstantinas Sirvydas' Book of Sermons „Gospel Points“

SUMMARY

Typefaces available at the Vilnius university printing house could not comprehensively reflect Sirvydas' orthographic conception. They were mostly adapted for printing books in Latin and Polish. Sirvydas had to bear in mind the technical limitations of the printing house. Considering this we use the noun „typeface“ to differentiate printed from handwritten letters when speaking about graphemes in SP. The same printed letter type could represent a few different handwritten letters, and the same handwritten letter could be printed using different typefaces.

In the oldest books printed in Lithuanian the variety of diacritics and their frequency of use differ. Diacritics are used very often in Daukša's Book of Sermons, however their variety is larger in SP.

SP orthography was mostly influenced by Latin which was considered the standard basic scientific language at that time. The influence of Polish was less significant.

There are more different typefaces used in SP than in Jonas Jaknavičius' „Evangēlie Polskie y Litewskie“: 51 typefaces having different diacritic marks are used in this book. Most of them

were rarely used, but in spite of that their usage was consistent. Only 9 diacritics appear very often: <ć>, <ł>, <ś>, <ź>, <ż>, <á>, <â>, <č>, <ž>. The variety of diacritics is more significant in SP I, but we find them more frequently in SP II (mostly because of the especially frequent <á>). <è>, <š>, <ź>, <ż>, <z̄> are only used in texts that were typeset in Latin antique. Shapes of diacritics on letters <ź>, <ż>, <ž>, <č> or <ž> vary significantly within the whole text. Most inconsistencies and confusion were found in marking fricative consonants and affricates. Letters with and without diacritics alternated with each other with no apparent reason. It is difficult to say only using data from SP if inconsistencies were caused by technical peculiarities of printing or reflected deeper processes in language such as interference or some traces of different dialects.

<á> was found most frequently in an unstressed syllable. <â>, <ê>, <î>, <ô> and <û> could mark stressed syllables or serve as a means of differentiating word forms. However, these diacritics appear too rarely to allow one to make definite conclusions about their real functions. <ę> and <u> did not mark nasal sounds and were accidental in that part of the SP text printed in Lithuanian. In some cases <ę> is used as <ē>. <ł> consistently marks the hard or depalatalized consonant [l]. Vowels with diacritics in the form of a dash and tilde were used to mark an omitted <m>, <n> as in Latin. A way of marking shortened endings was also taken from Latin.

At that time some printers probably did not pay much attention to whether a type had a diacritic or not.

In the basic SP text that was printed in the schwabacher typeface, only one letter was used for marking both <I> and <J>. Three different letters were used during printing for marking both the capital letters <I> and <J> in those parts of the text that were in antique cursive. A small letter <j> was occasionally used in SP II, p. 1–47.

2. The long vowels were not differentiated in any way from short ones in SP. <y> was used as follows: (1) for marking <j>; (2) in diphthongs <ay>, <ey>, <uy>; (3) after depalatalized consonants; (4) in reduced endings of the locative case. <u> was used to mark both a short and a long vowel. Geminates for marking long vowels, occur only a few times in SP II.

The way of marking an [e] that follows a palatalized consonant varies: in SP I it is marked as <e> or <ie>, and in SP II also as <ia> (the largest concentration of <ia> is found in SP II, p. 166–183). [ai] is mostly marked as <iey> and <iay>, sometimes also as <ey> and <iei>.

Marking of voiced consonants before voiceless, and voiceless before voiced often vary, but the morphological principle was used most often in the spelling. In SP II consonants are marked according to the phonological principle more often than in SP I, especially in writing half-participles.

The most inconsistent way of marking [š] and [s] is when they precede [č]. Such inconsistencies might be caused by the unsystematic usage of diacritics as well as by certain changes in pronunciation in Vilnius residents' speech.

Marking of prefixes *iž-*, *iš-*, *už-* is also inconsistent at their contact areas with other morphemes, especially in cases when these prefixes precede the reflexive marker *si*. Prefixes were written in two different ways – with <ž> (*iž-*, *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iz-*, *iž-*, *iž-*) and with <š> (*isz-*, *iβ-*). Prefixes with <š> never appear before voiced consonants whereas prefixes with <ž> are possible in any position. The preposition *iš* is always marked as *iž* in SP. Its position here is neutralized.

The two consonants of foreign origin <f> and <h> are used in international words. <x> is also used in Lithuanian words to mark the two-consonant group *ks*. The letters <c>, <th>, <rh>, <fs> and <lf> (in the present tense of the verb *būti*) can be used according to Latin traditions.

Combining adjacent words together or writing them separately depended on a few things: (1) prosodics; (2) influence of other languages; (3) technical restrictions of printing and the shape of a page; (4) language skills (competence) of editors and typesetters. In SP the size of spaces between words differs a lot.

Ne is combined together with verbs more often in SP II than in SP I. However no clear explanation exists why *ne* is more often combined with some verbs (such as passive participles), but in other cases it is separated from other verbs.

Capital letters can be used in similar ways as in Latin and Polish. Besides the traditional usage of capital letters in modern Lithuanian, they were also used for ethnonyms, religious trends and basic religious concepts. These letters were used more consistently in SP I. More errors and more misprints in reading proofs were found in SP II. Stylistic usage of capital letters tends to vary. In some cases Sirvydas used capital letters from quotable Greek or Latin sources.

Įteikta 2013 m. gruodžio 17 d.

VIRGINIJA VASILIAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Minties Rato g. 19-3, LT-50277 Kaunas
el. paštas: wwirginija@takas.lt